

(7) Na Daunilawa Levu e tautauvata na nona itutu kei na Vunivola Tudei ka qarava na itavi ni Vunivola Tudei ena Valenivolavola ni Vunilawa ka rawa ni na taura e so tale na itavi e lesi vua ena nona itutu vaka Vunivola Tudei.

(8) Na Daunilawa Levu me na tautauvata na nona gauna ni veiqaravi kei na Daunilewa ni Mataveilewai e Cake, ka na vakatulewataka na kena isau kei na idole na Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai salamuria na nodrau veitalanoa kei na Vunilawa, ia na isau me kua ni lailai mai na isau e saumi vua na Daunilewa ni Mataveilewai e Cake se na Vunivola Tudei, ia na isau me kua ni veisautaki vakavo ke vakayacori e dua na veisau me vakalailaitaki kina na isau, na veisau me vakayacori vakatautauvata vei ira kece na vakailesilesi vakamatanitu.

(9) Na Daunilawa Levu ena rawa ni vakacegui mai na nona itutu ke sega ni qarava rawa na itavi lavaki (ke vu mai na tauvimate vakayago se vakasama, se ena dua tale na ka) se ena itovo ca, ka na sega ni vakacegui ena dua tale na iwalewale.

(10) Na ivakarau ni nona vakacegui na Daunilawa Levu me na tautauvata na ivakarau ni nodra vakacegui na Daunilewa kei na vakailesilesi ni Mataveilewai e digitaka na Matabose Veiqaravi me vaka e vakamacalataki ena tikina 112.

(11) Na Daunilawa Levu e tiko vua na kaukauwa me vakacakacakataka, vakaceguya, se totogitaka na vakailesilesi taucoko (oka kina o ira na cakacaka vakavunivola) ena valenivolavola ni Vunilawa.

(12) Na Daunilawa Levu e tiko vua na kaukauwa me vakatulewataka na veika vakacakacaka me baleti ira na vakailesilesi ena Valenivolavola ni Vunilawa, okati kina —

- (a) na ivakarau kei na iwalewale ni cakacaka;
- (b) na ivakatagedegede ni vuli e gadrevi kei na ivakarau me vakamuri me baleta na veivakacakacakataka, ka dodonu me dola raraba, vakarawarawataki, valataki vakasavasava, ia na veidigitaki me yavutaki ena rawaka;
- (c) na isau, idole kei na oco me saumi, e dodonu me veiganiti kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi; kei na
- (d) levu taucoko ni vakailesilesi vakadeitaki se levu ni vakailesilesi e digitaki, e dodonu me veiraurau kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi.

(13) Na isau, idole kei na oco, e saumi vua e dua na tamata cakacaka ena valenivolavola ni Vunilawa me tauri mai na Umailavo Cokovata ni Matanitu.

(14) E dua na itavi e vakacolati vua na Daunilawa Levu e rawa ni qarava ga o koya se dua tale na tamata cakacaka ena ivakasala raraba se soli ga ena dua na inaki.

Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu

117.—(1) Na Valenivolavola ni Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu e tauyavutaki ena Dikiri ni Matanitu 2009, me na tomani tiko ga.

(2) Na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu me dua e rawa ni digitaki me Daunilewa.

(3) Na Peresitedi ena digitaka na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu ena ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai ni salamuraia na nodrau veitalanoa na Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai kei na Vunilawa.

(4) Na Peresitedi me na digitaka e dua me taura vakatawa na itutu ni Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu mai na ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai salamuraia na nodrau veitalanoa kei na Vunilawa, ena gauna e lala kina na itutu se ena gauna e yali se gole kina vakacacaka i vanuatani, se ena dua na inaki e sega ni qarava rawa kina na nona itavi.

(5) Na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu me veiqaravi me 7 na yabaki, ka rawa me na toso tale na nona veiqaravi, kei na kena isau kei na idole ena vakatautaka na Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai ni oti na nodrau veitalanoa kei na Vunilawa, na isau kei na idole qo me kua ni lailai mai na kedra isau na Daunilewa ni Mataveilewai e Cake, ia na isau me kua ni veisautaki vakavo ke vakayacori e dua na veisau me vakalailaitaki kina na isau, ia na veisau me vakayacori vakatautauvata vei ira kece na vakaillesilesi vakamatanitu.

(6) Na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu ena rawa ni vakacegui mai na nona itutu ke sega ni qarava rawa na itavi lavaki (ke vu mai na tauvimate vakayago se vakasama, se ena dua tale na ka) se ena itovo ca, ka na sega ni vakacegui ena dua tale na iwalewale.

(7) Na ivakarau ni nona vakacegui na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu me na tautauvata na ivakarau ni nodra vakacegui na Daunilewa kei na vakaillesilesi ni mataveilewai e digitaka na Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai me vaka e vakamacalataki ena tikina 112.

(8) Na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu e rawa ni:

- (a) tekivutaka ka qarava na veilewai ni basulawa;
- (b) qarava na veilewai ni basulawa sa tekivuna e dua se dua tale na matabose se tabacacaka (vakavo na kisi eratou qarava na Matabose Tuvakaikoya me Valuta na Cakacaka Butobuto);
- (c) muduka ni se bera ni tau na lewa e dua na kisi ni basulawa e tekivutaka se valataka tiko na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu se dua na tamata se matabose se tabacacaka (vakavo na veilewai eratou qarava na Matabose Tuvakaikoya me Valuta na Cakacaka Butobuto); kei na
- (d) curubotea na veilewai e rawa ni vakavu taro vei ira na lewenivanua, ka rawa ni vakaleqa na veilewai ni basulawa se veivaqagai ni basulawa.

(9) Na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu e rawa ni vakayagataka ga nona kaukauwa se o koya e tara vakatawa na itavi ena nona ivakasala.

(10) Ena vakayagataki ni kaukauwa ena tikina qo, na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu ena sega ni rogoca na vakatulewa ni dua tale na tamata, se matabose, se tabacakacaka, vakavo ke vakarota na mataveilewai se virikotori ena Yavunivakavulewa qo se na lawa tabaki.

(11) Na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu e rawa ni digitaka e dua ga na daunilawa e Viti se vanuatani me Dauniveibeitaki ni Matanitu ena veilewai ni basulawa.

(12) Na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu e tiko vua na kaukauwa me vakacakacakataka, vakaceguya, se togotitaka na vakaillesilesi taucoko (oka kina o ira na vei qaravi e valenivolavola) ena valenivolavola ni Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu.

(13) Na Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu e tiko vua na kaukauwa me vakatulewataka na veika vakacakacaka ni vakaillesilesi ena Valenivolavola ni Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu, oka kina—

- (a) na ivakarau kei na iwalewale ni cakacaka;
- (b) na ivakatagedegede ni vuli e gadrevi kei na ivakarau me vakamuri me baleta na veivakacakacakataki, ka dodonu me dola raraba, vakarawarawataki, valataki vakasavasava, ia na veidigitaki me yavutaki ena rawaka;
- (c) na isau, idole kei na oco me saumi, e dodonu me veiganiti kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi; kei na
- (d) levu ni vakaillesilesi vakadeitaki se levu ni vakaillesilesi e digitaki, e dodonu me veiraurau kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi.

(14) Na isau, idole kei na oco, e saumi vua e dua na tamata cakacaka ena Valenivolavola ni Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu me tauri mai na Umailavo Cokovata ni Matanitu.

(15) Na Palimedi me raica me veiganiti na ivotavota vakailavo kei na veika e gadrevi ena cakacaka i na Valenivolavola ni Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu, qo me rawa ni vakayagataka vinaka ka vakayagataka ena galala na kaukauwa e tiko vua ena qaravi ni itavi.

Matabose ni Veivuke Vakalawa

118.—(1) Na Matabose ni Veivuke Vakalawa a tauyavutaki ena Lawa ni Veivuke Vakalawa 1996, ena tomana tiko ga na nona vei qaravi.

(2) Na Matabose ena solia na veivuke vakalawa vei ira na lewenivanua era sega ni sauma rawa na vei qaravi ni daunilawa, ka veidonui kei na lewa kei na tuvatuva e virikotori ena lawa tabaki.

(3) Na kaukauwa, kei na itavi ni Matabose e yavutaki ena lawa tabaki ka na rawa tale ga ni vakarautaki ena lawa tabaki na iKuri ni itavi ni Matabose.

(4) Na Matabose e rawa ni vakalawataka na nona ituvatuva ni veiqaravi ka rawa tale ga ni vakadavora e so na lewa se lawasau e gadrevi me baleta na kena cicivaki na kena itavi.

(5) Ena nona qaravi itavi se na vakayagataki ni kaukauwa e tu vua, na Matabose ena tuvakaikoya ka sega ni vakarogoca na vakatulewa ni dua na tamata, se matabose, se tabacakacaka, vakavo ga na ivakaro ni mataveilewai se na ivakaro ena lawa tabaki.

(6) Na Matabose e tu vua na kaukauwa me vakacakacakataka, vakaceguya, se totogitaka na vakaillesilesi taucoko (oka kina o ira na veiqaravi e valenivolavola) ena valenivolavola ni Matabose.

(7) Na Matabose e tu vua na kaukauwa me vakatulewataka na veika vakacakacaka me baleti ira na vakaillesilesi ena Matabose, okati kina—

- (a) na ivakarau kei na iwalewale ni cakacaka;
- (b) na ivakatagedegede ni vuli e gadrevi kei na ivakarau me vakamuri me baleta na veivakacakacakataka, ka dodonu me dola raraba, vakarawarawataki, valataki vakasavasava, ia na veidigitaki me yavutaki ena rawaka;
- (c) na isau, idole kei na oco me saumi, e dodonu me veiganiti kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi; kei na
- (d) levu taucoko ni vakaillesilesi vakadeitaki se levu ni vakaillesilesi e digitaki, e dodonu me veiraurau kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi.

(8) Na isau, idole kei na oco, e saumi vua e dua na tamata cakacaka ena valenivolavola ni Matabose me tauri mai na Umailavo Cokovata ni Matanitu.

(9) Na Palimedi me raica me veiganiti na ivotavota ni ilavo kei na veika e gadrevi ena cakacaka i na Valenivolavola ni Matabose, qo me rawa ni vakayagataka vinaka ka vakayagataka ena galala na kaukauwa e tiko vua, ena qaravi ni itavi.

(10) Na Matabose ena vakatulewa ena ituvatuva vakailavo me vaka e sa vakadonuya na Palimedi.

(11) Na Matabose me na solia wasoma na itukutuku kei na ivakasala vua na Vunilawa me baleta na kena qaravi na nona itavi.

Matabose ni Veivosoti

119.—(1) Na Matabose ni Dodonu ni Solia na Veivosoti a tauyavutaki ena Dikiri ni Veiqaravi Vakamatanitu 2009, ena tomana tiko ga na nona veiqaravi me Matabose ni Veivosoti.

(2) Na Matabose e lewena—

- (a) na Vunilawa ka kena Jemeni; kei na
- (b) 4 tale na lewenimatabose e digitaka na Peresitedi ena ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai ni oti na veitalanoa kei na Vunilawa.

(3) Ena ivola kerekere ni dua e vakacalai vakalawa, na Matabose me vakatututaka vua na Peresitedi, me vakayagataki na nona kaukauwa ni veivosoti me—

- (a) vagalalataki mai na itotogi e beitaki vua;
- (b) tososi na gauna me tau kina na totogi, ena gauna yalataki se dua na gauna e sega ni yalataki; se
- (c) bokoca taucoko se bokoca e so na itotogi.

(4) Na Matabose ena sega ni ciqoma na ivola kerekere kevaka e ratou vakabauta ni sega na betena, ena vakavuna na rere, se sega sara ga ni dodonu me rogoci, ia ena vakabau kevaka—

- (a) e wilika na ripote ni kisi e vakarautaka na—
 - (i) Daunilewa e rogoca na kisi oya; se
 - (ii) Navosavakadua, kevaka e sega ni tauri rawa mai e dua na ripote mai vua na Daunilewa a rogoca na kisi oya;
- (b) me vakayagataka tale ga na itukutuku tale e so e vure mai na itukutuku ni kisi se na itukutuku mai taudaku e taura rawa na Matabose ni Veivosoti; ka
- (c) rawa vua na Matabose me vakasamataka tale ga na nodra rai na vakaleqai ena kisi qo.

(5) Na Peresitedi me vakatulewa ena nodratou vakatutu na Matabose.

(6) Na lewenimatabose e vakamacalataki ena wasetiki (2)(b) me na veiqaravi me 3 na yabaki ka na rawa ni digitaki tale.

(7) Na Peresitedi e rawa ni digitaka e dua me taura vakatawa na itutu ni lewenimatabose, ena ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai salamuria na nodrau veitalanoa kei na Vunilawa, ena gauna e lala kina na itutu se ena gauna e yali se gole kina vakacakacaka i vanuatani na lewenimatabose, se ena dua ga na inaki e sega ni qarava rawa kina na nona itavi.

(8) Na lewenimatabose e vakamacalataki ena wasetiki (2)(b), ena rawa ni vakacegui mai na nona itutu ke sega ni qarava rawa na itavi lavaki (ke vu mai na tauvimate vakayago se vakasama, se ena dua tale na ka) se ena itovo ca, ka na sega ni vakacegui ena dua tale na iwalewale.

(9) Na ivakarau ni nona vakacegui na lewenimatabose e vakamacalataki ena wasetiki 2(b) me na tautauvata na ivakarau ni nodra vakacegui na Daunilewa kei na vakaillesesi ni mataveilewai me vaka e vakamacalataki ena tikina 112.

(10) Ena vakayagataki ni kaukauwa ena tikina qo, na Matabose ena sega ni rogoca na vakatulewa ni dua tale na tamata, matabose, se tabacakacaka, vakavo ke vakarota na mataveilewai se virikotori ena Yavunivakavulewa qo se na lawa tabaki.

(11) Na lewenimatabose e vakamacalataki ena wasetiki (2)(b) me na saumi ena isau ni veiqaravi e vakatautaka na Peresitedi ena ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai ni salamuria na veitalanoa kei na Daunilawa, ia na isau me kua ni veisautaki vakavo ke vakayacori e dua na veisau me vakalailaitaki kina na isau, ia na veisau me vakayacori vakatautauvata vei ira kece na vakailesilesi vakamatanitu.

(12) Na Matabose e rawa ni vakalawataka na nona ituvatuva ni veiqaravi ka rawa tale ga ni vakadavora e so na lewa se lawasau e gadrevi me baleta na kena qaravi na itavi.

(13) Na iwiliwili vakabau ena gauna ni bose na Jemeni kei na rua tale na lewena.

(14) Na Matabose me na solia wasoma na itukutuku kei na ivakasala i na Palimedi me baleta na nona itavi kei na kena cicivaki.

Mataveivaqaqai ni Kudru ni Cakacaka Vakamatanitu

120.—(1) Na tikina qo e tauyavutaka na Mataveivaqaqai ni Kudru ni Cakacaka Vakamatanitu.

(2) Na Mataveivaqaqai me lewena e dua na Jemeni kei na 2 tale e digitaka na Peresitedi, ena ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai ni oti na veitalanoa kei na Vunilawa.

(3) Na Jemeni ni Mataveivaqaqai me dua e lewena tiko, se rawa ni lewena na itutu ni Daunilewa.

(4) Na lewenimataveivaqaqai me na veiqaravi me 3 na yabaki, ka rawa ni na digitaki tale me veiqaravi.

(5) Na Peresitedi e rawa ni digitaka e dua me taura vakatawa na itutu ni lewenimataveivaqaqai, ena ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai salamuria na nodra veitalanoa kei na Vunilawa, ena gauna e lala kina na itutu se ena gauna e yali se gole kina vakacakacaka i vanuatani na lewe ni Mataveivaqaqai, se ena dua ga na inaki e sega ni qarava rawa kina na nona itavi.

(6) Na lewe ni Mataveivaqaqai ena rawa ni vakacegui mai na nona itutu ke sega ni qarava rawa na itavi lavaki (ke vu mai na tauvimate vakayago se vakasama, se ena dua tale na ka) se ena itovo ca, ka na sega ni vakacegui ena dua tale na iwalewale.

(7) Na ivakarau ni nona vakacegui na lewenimataveivaqaqai me na tautauvata kei na ivakarau ni nodra vakacegui na Daunilewa kei na vakailesilesi ni mataveilewai me vaka e vakamacalataki ena tikina 112.

(8) Na kaukauwa kei na itavi ni Mataveivaqaqai e yavutaki ena lawa tabaki, ena rawa tale ga ni vakarautaki ena lawa tabaki na iKuri ni itavi ni Mataveivaqaqai.

(9) Me iKuri ni itavi ena lawa tabaki, na Mataveivaqagai me rogoca ka vakatulewataka na itotogi me baleta na ivakarau ni cakacaka ni vakaillesilesi vakamatanitu ka vakatauca na—

- (a) Matabose ni Veiqaravi Vakamatanitu—vua e dua na vunivola tudei; se
- (b) vunivola tudei, Daunilawa Levu, Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu, se Vunivola Levu ni Palimedi—vua e dua na vakaillesilesi ena nona Tabacakacaka se Valenivolavola.

(10) Na vakatulewa ni Mataveivaqagai qo ena rawa ni railesuva na Mataveilewai e Cake.

(11) Na lawa tabaki ena rawa ni vakarautaka na veitikina ni Mataveivaqagai, oka kina na ivakarau kei na ituvatuva ni rogoci ni kisi.

(12) Ena vakayagataki ni kaukauwa ena tikina qo, na Mataveivaqagai ena sega ni rogoca na vakatulewa ni dua tale na tamata, se matabose, se tabacakacaka vakavo ke vakarota na mataveilewai se virikotori ena Yavunivakavulewa qo se na lawa tabaki.

(13) Na lewenimataveivaqagai me na saumi ena isau ni veiqaravi e vakatautaka na Peresitedi ena ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai ni salamura na veitalanoa kei na Daunilawa, na isau me kua ni veisautaki vakavo ke vakayacori e dua na veisau me vakalailaitaki kina na isau, na veisau me vakayacori vakatautauvata vei ira kece na vakaillesilesi vakamatanitu.

(14) Na Mataveivaqagai e rawa ni vakalawataka na nona ituvatuva ni veiqaravi ka rawa tale ga ni vakadavora e so na lewa se lawasau e gadrevi me baleta na kena qaravi na itavi.

(15) Na Mataveivaqagai me na solia wasoma na itukutuku kei na ivakasala i na Palimedi me baleta na nona itavi kei na kena qaravi.

(16) Na isau, idole kei na oco, e saumi vua na lewenimataveivaqagai me tauri mai na Umailavo Cokovata ni Matanitu.

(17) Na Palimedi me raica me veiganiti na ivotavota ni ilavo kei na veika e gadrevi ena cakacaka ni Mataveivaqagai, qo me rawa ni vakayagataka vinaka ka vakayagataka ena galala na kaukauwa e tiko vua, ena qaravi ni itavi.

Matabose ni Veiqaravi Vakadodonu kei na Veiqaravi Savasava

121.—(1) Na tikina qo e tauyavutaka na Matabose ni Veiqaravi Vakadodonu kei na Veiqaravi Savasava.

(2) Na Matabose me lewena e dua na Jemeni, kei na 2 tale na lewena e digitaka na Peresitedi ena ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai ni oti na veitalanoa kei na Vunilawa.

(3) Na Jemeni ni Matabose, me Daunilewa se dua e rawa ni Daunilewa.

(4) Na lewenimatabose ena veiqaravi me 3 na yabaki ka rawa ni digitaki tale me veiqaravi.

(5) Na Peresitedi e rawa ni digitaka e dua me taura vakatawa na itutu ni lewenimatabose, ena ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai salamuria na nodra veitalanoa kei na Vunilawa, ena gauna e lala kina na itutu se ena gauna e yali se gole kina vakacakacaka i vanuatani na lewenimatabose, se ena dua ga na inaki e sega ni qarava rawa kina na nona itavi.

(6) Na lewenimatabose ena rawa ni vakacegui mai na nona itutu ke sega ni qarava rawa na itavi lavaki (ke vu mai na tauvimate vakayago se vakasama, se ena dua tale na ka) se ena itovo ca, ka na sega ni vakacegui ena dua tale na iwalewale.

(7) Na ivakarau ni nona vakacegui na lewenimatabose me na tautauvata na ivakarau ni nodra vakacegui na Daunilewa se vakaillesilesi ni mataveilewai e digitaka na Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai me vaka e vakamacalataki ena tikina 112.

(8) Na kaukauwa, kei na itavi ni Matabose e yavutaki ena lawa tabaki ka na rawa tale ga ni vakarautaki ena lawa tabaki na iKuri ni itavi ni Matabose.

(9) Na lawa tabaki ena solia vua na Matabose na lewa kei na kaukauwa me ciqoma ka vaqaqa na kudru me baleta na Vunivola Tudei ni matanitu kei na vakaillesilesi ni valenivolavola ni lewenivanua.

(10) Ena vakayagataki ni kaukauwa ena tikina qo, na Matabose ena sega ni rogoca na vakatulewa ni dua tale na tamata, se matabose, se tabacakacaka vakavo ke vakarota na mataveilewai se virikotori ena Yavunivakavulewa qo se na lawa tabaki.

(11) Na lewenimatabose me na saumi ena isau ni veiqaravi e vakatautaka na Peresitedi ena ivakasala ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai ni salamuria na veitalanoa kei na Vunilawa, ia na isau me kua ni veisautaki vakavo ke vakayacori e dua na veisau me vakalailaitaki kina na isau, na veisau me vakayacori vakatautauvata vei ira kece na vakaillesilesi Vakamatanitu.

(12) Na Matabose e rawa ni vakalawataka na nona ituvatuva ni veiqaravi ka rawa tale ga ni vakadavora e so na lewa se lawasau e gadrevi me baleta na kena qaravi na itavi.

(13) Na Matabose me na solia wasoma na itukutuku kei na vakasala i na Palimedi me baleta na nona itavi kei na kena qaravi.

(14) Na Matabose e tu vua na kaukauwa me vakacakacakataka, vakaceguya, se togotitaka na vakaillesilesi taucoko (oka kina o ira na veiqaravi e valenivolavola) ena valenivolavola ni Matabose.

(15) Na Matabose e tu vua na kaukauwa me vakatulewataka na veika vakacakacaka me baleti ira na vakaillesilesi ena Matabose, okati kina—

(a) na ivakarau kei na iwalewale ni cakacaka;

- (b) na ivakatagedegede ni vuli e gadrevi kei na ivakarau me vakamuri me baleta na veivakacakacakataki, ka dodonu me dola raraba, vakarawarawataki, valataki vakasavasava, ia na veidigitaki me yavutaki ena rawaka;
- (c) na isau, idole kei na oco me saumi, e dodonu me veiganiti kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi; kei na
- (d) levu taucoko ni vakailesilesi vakadeitaki se levu ni vakailesilesi e digitaki, e dodonu me veiraurau kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi.

(16) Na isau, idole kei na oco, e saumi vua na lewenimatabose me tauri mai na Umailavo Cokovata ni Matanitu.

(17) Na Palimedi me raica me veiganiti na ivotavota vakailavo kei na veika e gadrevi ena cakacaka ni Matabose, qo me rawa ni vakayagataka vinaka ka vakayagataka ena galala na kaukauwa e tiko vua, ena qaravi ni itavi.

(18) Na Matabose ena vakatulewa ga ena ituvatuva vakailavo me vaka e sa vakadonuya na Palimedi.

iTutu tawani

122. Na Wase qo ena sega ni vakaleqa na itutu e virikotori ena Wase qo ka sa tawani tiko mai ni bera ni vakayagataki na Yavunivakavulewa qo.

WASE 6—VEIQARAVI VAKAMATANITU**Tabana A—CAKACAKA VAKAMATANITU***Veika me vakabibitaki ka rokovi*

123. Na veika me vakabibitaki ka rokovi ena veiqaravi vakamatanitu e okati kina na—

- (a) ivakatagedegede cecere ni veiqaravi, okati kina na ivakarau vinaka kei na dina;
- (b) kena vakayacori vakadodonu na ituvatuva ni Matanitu kei na kena taurivaki na lawa;
- (c) galala mai na cakacaka vakabutobuto;
- (d) vakayagataki vakamatau ni iyau ni matanitu;
- (e) na kena rogoci ka saumi totolo na vakatataro ni lewenivanua kei na nodra qaravi e na sala e veidokai, dodonu, veiganiti, savasava ka vakatautauvata;
- (f) nuitaki ena ivakarau ni veiqaravi;
- (g) cakacaka savasava me vaka na—
 - (i) vakasavui ni itukutuku dina ena kena gauna donu vei ira na lewenivanua; kei na
 - (ii) totolo, taucoko kei na dina ni itukutuku e vakasavui i na Palimedi me vaka e toqai tu ena lawa;
- (h) vakayacori vakadodonu na vakatulewa ni tamata cakacaka kei na vakatoroicaketaki ni cakacaka e curumi me rawa ni taucoko na cakacaka; kei na
- (i) vakacurumi ni tamata cakacaka kei na tosoi ni itutu vakacakacaka me vakatautaki ena—
 - (i) veitalanoa raraba, kua ni vakatabakidua, ka me valataki vakasavasava; kei na
 - (ii) rawati ni veika lavaki, vuli, kila vakacakacaka kei na vei rawaka tale e so.

Mera lewenivanua tudei na cakacaka vakamatanitu

124. E dua na tamata, se matabose, se tabacakacaka e digitaka e dua na vakailesilesi ni valenivolavola ni lewenivanua (sega ni okati na valenivolavola e virokotori ena Wase 5) me kua ni digitaka e dua e sega ni lewenivanua e Viti, vakavo kevaka sa vakadonuya na Paraiminisita.

Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu

125.—(1) Na Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu e tauyavutaki ena Dikiri ni Veiqaravi Vakamatanitu 2009, me na tomani tiko ga.

(2) Na Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu me na lewena e—

(a) dua na Jemeni; ka

(b) kua ni lailai mai na 3 na lewena, ka me kua tale ga ni sivia na 5,

me digitaka na Peresitedi ena ivakasala ni Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa.

(3) Kevaka e lala na itutu ni Jemeni ni Matabose ni Veiqaravi Vakamatanitu se gole vakacakacaka i vanuatani, se ena dua na inaki e sega ni qarava rawa kina na nona itavi, na Peresitedi ena ivakasala ni Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa, e rawa ni digitaka e dua me taura vakatawa na itutu ni Jemeni ni Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu.

(4) Na Peresitedi me na digitaka e dua me lewenibose vakatawa ena Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu, mai na ivakasala ni Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa, ena dua na gauna se ena gauna kece e gole vakacakacaka i vanuatani, se ena dua na inaki e sega ni qarava rawa kina na nona itavi o ira na lewenimatabose ni Cakacaka Vakamatanitu.

iTavi ni Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu

126.—(1) Ena vuku ni tikina qo kei na veitikina tale ena Yavunivakavulewa qo, na Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu e nona itavi me—

(a) digitaka na vunivola tudei ena nona veivakadonui na Paraiminisita;

(b) vakaceguya na vunivola tudei ena nona veivakadonui na Paraiminisita;

(c) totogitaka na vunivola tudei; ka

(d) cakava e so tale na veidigitaki, qarava na itavi tale e so me vaka e vakamacalataki vakalawa.

(2) Na itavi ni Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu e sega ni yacova—

(a) na valenivolavola ni Daunilewa se valenivolavola e qarava na Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai;

(b) na valenivolavola e veiqaravi i na dua tale na tabana ni veiqaravi me vaka e vakamacalataki ena lawa tabaki;

(c) na valenivolavola ni Mataivalu ni Viti, Tabana ni Ovisa se na Tabana ni Veivakadodonutaki; se

(d) na valenivolavola e tauyavutaki ena Yavunivakavulewa qo.

Vunivola tudei

127.—(1) Na tiko ena veivalenivolavola ni matanitu na valenivolavola ni vunivola tudei, ka na valenivolavola ena loma ni matanitu.

(2) Na veitabana taucoko ni matanitu e vakarurugi ena veiliutaki ni kena vunivola tudei kei na Tabana e sega ni okati kina e dua na Tabacakacaka e vakarurugi ena veiliutaki ni vunivola tudei ena Valenivolavola ni Paraiminisita.

(3) Na vunivola tudei ni dua na valenivolavola ni matanitu e veiqaravi vua na kena Minisita ena taucoko, vakavotukana kei na kena vakatulewataki na iyau ni valenivolavola se dua tale na tabana ena valenivolavola.

(4) Na Matabose ni Veiqaravi Vakamatanitu ena veivakadonui ni Paraiminisita, e rawa ni lesia e dua se so tale na vunivola tudei ena veitabana Vakamatanitu.

(5) Ena rawa ni kerea vakaiivola na nona vakacegu e dua na vunivola tudei vua na Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu.

(6) Na vunivola tudei me na saumi ena isau ni veiqaravi e vakatautaka na Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu ena veivakadonui ni Paraiminisita, na isau me kua ni veisautaki vakavo ke vakayacori e dua na veisau me vakalailaitaki kina na isau, ia na veisau me vakayacori vakatautauvata vei ira kece na vakaillesilesi vakamatanitu.

(7) Na vunivola tudei ni veivalenivolavola vakamatanitu e tu vua na lewa me digitaka, vakaceguya ka vaqaqai ira na tamata cakacaka ena loma ni valenivolavola ena nona veivakadonui na kena Minisita.

(8) Na vunivola tudei ni veivalenivolavola vakamatanitu, ena veivakadonui ni kena Minisita, e tu vua na kaukauwa me vakatulewa ena veika kece vakacakacaka me baleti ira na vakaillesilesi ni valenivolavola, oka kina na—

- (a) ivakarau kei na iwalewale ni cakacaka;
- (b) ivakatagedegede ni vuli e gadrevi kei na ivakarau me vakamuri me baleta na veivakacakacakataki, ka dodonu me dola raraba, vakarawarawataki, valataki vakasavasava, ia na veidigitaki me yavutaki ena rawaka;
- (c) na isau, idole, kei na oco me saumi e dodonu me veiganiti kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi; kei na
- (d) levu ni vakaillesilesi vakadeitaki se levu ni vakaillesilesi e digitaki, e dodonu me veiraurau kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi.

Digitaki ni Mata e Vanuatani

128.—(1) Na Paraiminisita e rawa, ena ivakasala ni Minisita ni Vanuatani, me digitaki ira na vakaillesilesi ni Valenivolavola ni Mata e Vanuatani se so tale na vakaillesilesi e vanuatani se vakaillesilesi ni isoqosoqo e vuravura.

(2) Na Paraiminisita e rawa, ena ivakasala ni Minisita ni Vanuatani, me vakaceguya e dua mai na valenivolavola me vaka e vakamacalataki tiko ena wasetiki (1).

Tabana B—TABANA NI VEITAQOMAKI

Tabana ni Ovisa

129.—(1) Na Tabana ni Ovisa a tauyavutaki ena lawa tabaki ena tomani tiko ga.

(2) Na valenivolavola ni Komisina ni Ovisa e tauyavutaki ena Dikiri ni Veiqaravi Vakamatanitu 2009, ena tomani tiko ga.

(3) Na Tabana ni Ovisa e liutaka na Komisina ni Ovisa.

(4) Na Peresitedi, ena veivakasalataki ni Matabose ni Yavunivakavulewa, ena digitaka na Komisina ni Ovisa ni salamuria na nona veitalanoa kei na Minisita e qarava na Tabana ni Ovisa.

(5) Na Komisina ni Ovisa e qarava na kena—

(a) vakarautaki kei na kena cicivaki na Tabana ni Ovisa; kei na

(b) veilesi kei na vakatulewataki ni kena vei qaravi,

kevaka e virikotori ena wasetiki (6), e sega ni okati ena idusidusi se vakatulewa ni dua tale na tamata, se matabose, se tabacacacaka me baleta na itavi e virikotori ena wasetiki qo.

(6) Na Minisita e qarava na Tabana ni Ovisa ena dau vakarautaka na ituvatuva raraba vua na Komisina ni Ovisa ka dodonu me na vakayacora na veika e lavaki mai me vaka ga na kena inaki.

(7) Na Komisina ni Ovisa e tu vua na kaukauwa ena veitutu kece ni Tabana ni Ovisa, kei ira na vakaillesilesi tale e so era lewena na Tabana ni Ovisa, me—

(a) digitaka na vakaillesilesi ni Tabana ni Ovisa;

(b) vakacegui ira mai na Tabana ni Ovisa; ka

(c) totogitaki ira na vakaillesilesi ena Tabana ni Ovisa,

kei na lawa tabaki kece e vauca na Tabana ni Ovisa me na vakadewataki vakamatau.

(8) Na Komisina ni Ovisa, ena veivakadonui ni Minisita e qarava na Tabana ni Ovisa, e tu vua na kaukauwa me vakatulewa ena veika kece vakacacacaka me baleti ira na Ovisa, oka kina na—

(a) ivakarau kei na iwalewale ni cacacaka;

(b) ivakatagedegede ni vuli e gadrevi kei na ivakarau me vakamuri me baleta na veivakacacacakataki, ka dodonu me dola raraba, vakarawarawataki, valataki vakasavasava, ia na veidigitaki me yavutaki ena rawaka;

(c) na isau, idole, kei na oco me saumi e dodonu me veiganiti kei na ivotavota ni ilavo e vakadonuya na Palimedi; kei na

(d) levu ni vakaillesilesi vakadeitaki se levu ni vakaillesilesi e digitaki, e dodonu me veiraurau kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi.

(9) Na lawa tabaki me na vakamacalataki kina na veika e baleta na Tabana ni Ovisa

Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti

130.—(1) Na Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti e tauyavutaki ena lawa tabaki, me na tomani tiko ga.

(2) Na valenivolavola ni Komisina ni Veivakadodonutaki e Viti e tauyavutaki ena Dikiri ni Veiqaravi Vakamatani 2009 me na tomani tiko ga.

(3) Na Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti e vakarurugi ena vakatulewa ni Komisina ni Veivakadodonutaki.

(4) Na Peresitedi e digitaka na Komisina ni Veivakadodonutaki, ena ivakasala ni Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa, salamuria na nodra veitalanoa kei na Minisita e qarava na Tabana ni Veivakadodonutaki.

(5) Na Komisina ni Veivakadodonutaki e qarava na—

(a) vakarautaki kei na kena cicivaki na Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti; kei na

(b) veilesi kei na vakatulewataki ni kena veiqaravi, kevaka e virikotori ena wasetiki (6),

e sega ni okati ena idusidusi se vakatulewa ni dua tale na tamata, se matabose, se tabacakacaka me baleta na itavi e virikotori ena wasetiki go.

(6) Na Minisita e qarava na Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti, ena dau solia na ituvatuva raraba me baleta na Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti, kevaka sa soli, me na vakamura na Komisina ni Veivakadodonutaki.

(7) Na Komisina ni Veivakadodonutaki e tu vua na kaukauwa ena veitutu kece ni Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti, kei ira na vakaillesilesi tale e so e lewena na Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti, me—

(a) digitaka na vakaillesilesi ni Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti;

(b) vakacegui ira mai na Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti; ka

(c) totogitaki ira na vakaillesilesi ena Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti,

kei na lawa tabaki kece e vauca na Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti me na vakadewataki vakamatau.

(8) Na Komisina ni Veivakadodonutaki, ena veivakadonui ni Minisita e qarava na Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti, e tu vua na kaukauwa me vakatulewa ena veika kece vakacacacaka me baleti ira na lewe ni Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti, oka kina na—

- (a) ivakarau kei na iwalewale ni cakacaka;
- (b) ivakatagedegede ni vuli e gadrevi kei na ivakarau me vakamuri me baleta na veivakacacacakataki, ka dodonu me dola raraba, vakarawarawataki, valataki vakasavasava, ia na veidigitaki me yavutaki ena rawaka;
- (c) na isau, idole, kei na oco me saumi e dodonu me veiganiti kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi; kei na
- (d) levu ni vakaillesilesi vakadeitaki se levu ni vakaillesilesi e digitaki, e dodonu me veiraurau kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi.

(9) Na lawa tabaki me na vakamacalataki kina na veika e baleta na Tabana ni Veivakadodonutaki e Viti.

Tabana ni Mataivalu e Viti

131.—(1) Na Tabana ni Mataivalu e Viti e tauyavutaki ena Dikiri ni Veiqaravi Vakamatanitu 2009, ena tomani tiko ga.

(2) Na itavi raraba ni Tabana ni Mataivalu e Viti me raica ena gauna taucoko na maroroi, taqomaki kei na tiko sautu ni noda vanua kei na kai Viti.

(3) Na Komada ni Mataivalu me raica na kena tutaki na veiqaravi ni Tabana ni Mataivalu e Viti.

(4) Na Peresitedi e digitaka na Komada ni Mataivalu ena ivakasala ni Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa, salamuria na nodra veitalanoa kei na Minisita e qarava na Tabana ni Mataivalu e Viti.

(5) Na Komada ni Mataivalu e tu vua na kaukauwa ena veitutu kece ni Tabana ni Mataivalu e Viti, kei ira na vakaillesilesi tale e so e lewena na Tabana ni Mataivalu e Viti, me—

- (a) digitaka na vakaillesilesi ni Tabana ni Mataivalu e Viti; .
- (b) vakacegui ira mai na Tabana ni Mataivalu e Viti; ka
- (c) totogitaki ira na vakaillesilesi ena Tabana ni Mataivalu e Viti,

kei na lawa tabaki kece e vauca na Tabana ni Mataivalu e Viti me na vakadewataki vakamatau.

(6) Na Komada ni Mataivalu, ena veivakadonui ni Minisita e qarava na Tabana ni Mataivalu e Viti, e tu vua na kaukauwa me vakatulewa ena veika kece vakacakacaka me baleti ira na lewe ni Tabana ni Mataivalu e Viti, oka kina na:

- (a) ivakarau kei na iwalewale ni cakacaka;
- (b) ivakatagedegede ni vuli e gadrevi kei na ivakarau me vakamuri ena veivakacakacakataki, ka dodonu me dola raraba, vakarawarawataki, valataki vakasavasava, ia na veidigitaki me yavutaki ena rawaka;
- (c) na isau, idole, kei na oco me saumi e dodonu me veiganiti kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi; kei na
- (d) levu ni vakailesilesi vakadeitaki se levu ni vakailesilesi e digitaki, e dodonu me veiraurau kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi.

(7) Na lawa tabaki e vakamacalataki kina na veika me baleta na Tabana ni Mataivalu e Viti.

Tabana C—MATABOSE NI VALENIVOLAVOLA NI YAVUNIVAKAVULEWA

Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa

132.—(1) E tauyavutaki ena tikina qo na Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa.

(2) Na Matabose me na lewena na—

- (a) Paraiminisita, me Jemeni;
- (b) iLiuliu ni iToniveisaqa;
- (c) Vunilawa;
- (d) 2 tale me digitaka na Peresitedi ena ivakasala ni Paraiminisita; kei na
- (e) 1 me digitaka na Peresitedi ena ivakasala ni iLiuliu ni iToniveisaqa.

(3) Na Matabose e rawa ni vakalawataka na nona ituvatuva ni veiqaravi ka rawa tale ga ni vakadavora e so na lewa se lawasau e gadrevi me baleta na kena qaravi na itavi.

(4) Na Matabose me na solia wasoma na itukutuku kei na ivakasala vua na Palimedi me baleta na nona itavi kei na kena qaravi.

(5) Ena vakayagataki ni kaukauwa ena tikina qo, na Matabose ena sega ni vakarogoca na vakatulewa ni dua tale na tamata, se matabose, se tabacakacaka, vakavo ke vakarota na mataveilewai se virikotori ena Yavunivakavulewa qo se na lawa tabaki.

(6) Na iwiliwili vakabau ena bose ni Matabose me na lewena na Jemeni kei na rua tale na lewena.

(7) Na vunivola ni Matabose na Daunilawa Levu.

(3) Na vakatulewa ni matabose se mataveivaqai e kovuti ena tikina qo ena gadreva na duavata ni lewe levu ni lewenimatabose, ka na rawa ni vakatulewa tiko ga kevaka e sega ni tiko e dua na lewenimatabose, ia kevaka e sa vakayacori na veidigidigi me vakadeitaki kina e dua na taro, ka mai tai na digidigi, o koya e liutaka na bose e na vakayagataka na nona dodonu ni digidigi.

(4) Vakavo ke vakarautaki ena tikina qo, na matabose se mataveivaqai e kovuti ena tikina qo me na vakalawataka na nona ituvatuva ni veiqaravi.

(5) Ena nona qaravi itavi se na vakayagataki ni nona kaukauwa, na matabose se mataveivaqai e sega ni okati ena idusidusi se vakatulewa ni dua tale na tamata, se matabose, se tabacakacaka, vakavo ke vakarautaki ena Yavunivakavulewa qo.

(6) E sega ni dua na tikina ena wasetiki (5) e yalana na itavi ni Matanitu me baleta na ituvatuva ni veiqaravi Vakamatanitu, se na polisi me baleta na cicivaki ni veiqaravi Vakamatanitu.

(7) Ena iKuri ni itavi e soli vua ena Yavunivakavulewa qo, na matabose se mataveivaqai e tiko vua na kaukauwa kei na itavi tale e so (kevaka e vakarautaki) me vaka e vakarautaki vakalawa.

(8) Ena sega ni vakaleqai na veiqaravi ni matabose se mataveivaqai, kevaka e dua e sega ni dodonu me mai vakaitavi, a mai vakaitavi.

(9) Na matabose se mataveivaqai e kovuti ena tikina qo e tautauvata na nona kaukauwa kei na Mataveilewai e Cake ena vuku ni kena kacivi kei na vakatarogi e dua e soli vakadinadina (okati kina na veika vakaivola ni bubului kei na vakatarogi ni soli vakadinadina ni dua e tiko mai vanuatani) kei na vakarautaki ni veika vakaivola.

WASE 7—IYAU KEI NA KENA VAKAYAGATAKI

Rawati ni iyau

139—(1) Na rawati ni iyau se ilavo ni Matanitu, mai na ivakacavacava se dua tale na ivurevure ni rawaka, e dodonu me vakadonui ena lawa tabaki.

(2) Ena sega ni dua na ivakacavacava se ilavo lavaki me na vakataqari, boko se veisautaka na Matanitu vakavo sara kevaka e virikotori ena lawa tabaki.

(3) Kevaka e dua na lawa tabaki e vakatara me bokoci se veisautaki na ivakacavacava se ilavo lavaki—

(a) me maroroi na ivola tukutuku ni kena bokoci se veisautaki kei na kena ivakamacala; kei na

(b) kena bokoci se veisautaki kei na kena ivakamacala, me qai ripotetaki vua na Daunifika Levu.

(4) E sega ni dua na lawa me vakagalalataka se soli na dodonu vua e dua na vakailesilesi ni valenivolavola ni lewenivanua me na kua ni sauma na ivakacavacava se na ilavo lavaki, ena vuku ni—

(a) itutu e qarava; se

(b) itavi e qarava ena valenivolavola ni lewenivanua.

Umailavo Cokovata ni Matanitu

140.—(1) Na ilavo taucoko e rawata se ciqoma na Matanitu me na vakacurumi ena Umailavo Cokovata ni Matanitu.

(2) Na wasetiki (1) e sega ni okati kina na iyau se ilavo me saumi e na dua na lawa tabaki ena loma ni dua tale na tobu ni ilavo e tauyavutaki ena dua na inaki se maroroya e dua, se matabose, se tabacakacaka ena dua na lawa tabaki ena vagalalataki ni sausaumi ni tabacakacaka oya.

Me vakadonui vakalawa na vakayagataki ilavo

141. Me kua ni tarai na ilavo mai na Umailavo Cokovata ni Matanitu se na tobu ni ilavo e vakamacalataki ena wasetiki 140(2), vakavo kevaka sa vakadonui vakalawa.

Kaukauwa me vakayagataki na ilavo ni bera na veivakadonui vakalawa

142.—(1) Vakavo ke yalani ena lawa tabaki, kevaka e se bera ni taurivaki na Lawatu ni Vakayagataki iLavo ena itekivu ni dua na yabaki, na Minisita ni ilavo e tu vua na kaukauwa me vakadonuya na vakayagataki ni ilavo ena tobu ni Umailavo Cokovata ni Matanitu me baleta na veiqaravi ni Matanitu, ia qo me vakamuraia na ivakarau me vaka e virikotori ena lawa tabaki.

(2) Na levu ni ilavo e vakadonui me vakayagataki me baleta na veiqaravi ni Matanitu me vaka e virikotori ena wasetiki (1), me kua ni sivia na dua na ikatolu ni ilavo a vakayagataki ena yabaki sa oti.

E gadrevi na veivakadonui ni Minisita ena wasewasei ni ilavo se na musu ivakacavacava

143. Na lawa tabaki, e—

- (a) vakamacalataka na vakayagataki ni iyau, ilavo se tubu ni kena vakayagataki;
- (b) lavaka na saumi ni ivakacavacava se me vakatubura na saumi ni ivakacavacava; se
- (c) vakalailaitaka na dinau me saumi i na Matanitu,

ena qai vakadonuya ga na Palimedi kevaka e tokona na Boseyaco, ka sinitaka na Minisita ni iLavo.

iTuvatuva ni ilavo vakayabaki

144.—(1) Ni cava na yabaki ena ika31 ni Tiseba se na tikinisiga e vakadonuya na Palimedi, na minisita ni ilavo me vakamacalataka na ituvatuva ni ilavo vakayabaki i na Palimedi, vakaraitaki kina vakacaca, na levu ni ilavo ena rawati kei na kena ena vakayagataki, ka kovuti tale ga kina na vei qaravi ni matanitu kei na vei qaravi ni Palimedi.

(2) Na lawa tabaki me na vakadavora na ivakarau ni kena vakarautaki na ituvatuva ni ilavo vakayabaki.

Veivakadeitaki vakailavo ni Matanitu

145.—(1) Na Matanitu me kua ni vakadeitaka vakalawa na rawaka vakailavo ni dua na tamata se tabana ena soli ni dinau ni so tale na inaki, vakavo ke soli mai na veivakadonui ni Palimedi, ena kena ivakarau ka vakamacalataka vakalawa.

(2) Kevaka e sa duavata na Palimedi, na Minisita ni ilavo me na vakamacalataka ena lomani 7 na siga mai na kena duavata na Palimedi, na itukutuku me baleta e dua na soli dinau se na veivakadeitaki vakailavo, oka ena itukutuku kece me vakaraitaka na—

- (a) balavu ni gauna e vauci kina na dinau kei na kena tubu;
- (b) vakayagataki se na kena qai vakayagataki na ilavo e rawa mai na dinau se na inaki ni veivakadeitaki vakailavo;
- (c) lawa e vauca na sausaumi ni dinau; kei na
- (d) vanua sa yaco tiko kina na saumi ni dinau.

Vakamatatataki na ilavo ni lewenivanua

146. Na ilavo ni lewenivanua me na raici me vakamatatataki me vaka e virikotori ena lawa se ena kena ivakarau vakafika e vakayagataki vakalevu ena veitabana kece e ciqomi raraba.

Yavu ni kena vakayagataki na Umailavo Cokovata ni Matanitu me baleta e so na isau kei na oco

147.—(1) Na tabana qo e kovuta na—

- (a) Peresitedi;
- (b) vakailesilesi ni Mataveilewai;

- (c) iLiuliu ni Veidigidigi;
- (d) Vunivola Levu ni Palimedi;
- (e) Daunilawa Levu;
- (f) Daireketa ni Veibeitaki ni Matanitu;
- (g) Komisina kei na iVukevuke ni Komisina ni Matabose Tuvakaikoya e Valuta na Cakacaka Butobuto;
- (h) Komisina ni Ovisa;
- (i) Komisina ni Tabana ni Veivakadodonutaki;
- (j) Komada ni Mataivalu e Viti;
- (k) Daunifika Levu;
- (l) Jemeni kei na Matabose ni Dodonu ni Tamata kei na Valuti ni Veivakaduiduitaki;
- (m) Jemeni kei ira na lewena na Matabose ni Veidigidigi;
- (n) Jemeni kei na Matabose ni Veiqaravi Vakadodonu kei na Veiqaravi Savasava;
- (o) lewe ni Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai e vakamacalataki ena tikina 104(1)(d) kei na (e);
- (p) lewe ni Matabose ni Veivosoti e vakamacalataki ena tikina 119(2)(b);
- (q) na Jemeni kei na lewe ni Mataveivaqagai ni Kudru ni Veiqaravi Vakamatanitu;
- (r) na Jemeni kei na lewena na Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu;
- (s) lewe ni Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa e vakamacalataki ena tikina 132(2)(d) kei na (e); kei na
- (t) Jemeni kei ira na lewena na mataveivaqagai se matabose ni bula e tauyavutaki se digitaki ena Yavunivakavulewa qo me dikeva na kena vakacegui e dua mai na nona itutu.

(2) Na isau se idole e saumi vua e dua me vaka e vakamacalataki ena tikina qo me tauri mai na Umailavo Cokovata ni Matanitu.

Vakadonui ni kena vakayagataki na Umailavo Cokovata ni Matanitu ena so tale na inaki

148.—(1) Na dinau kece e oka kina na Matanitu kei na ilavo musuki (vakavo na ilavo e sa saumi ena dua tale na tobu ka sa saumi oti vua e dua na tamata, se matabose, se tabacakacaka e dodonu me saumi) me na saumi mai na Umailavo Cokovata ni Matanitu ka me vakayagataki vakamatau.

(2) Ena tikina qo—

“*dinau lavaki*” kena ibalebale na, tubu, na sausaumi ena tobu e tauyavutaka na Matanitu ena inaki ni vakalailaitaki ni saumi ni dinau se na kena saumi na dinau e se bera ni saumi kei na kena voli na iyau maroroi vua na Matanitu, na levu ni ilavo dinautaki me saumi lesu kei na so tale na ilavo e vakayagataki ena vakatuburi ni ilavo kerei ena kena maroroi na ilavo ni Matanitu se ena tobu ni Umailavo Cokovata ni Matanitu;

“*Veiqaravi e ganita*” kena ibalebale na veiqaravi raraba ena valenivolavola ni lewenivanua, sega ni okati kina na veiqaravi ena mataivalu e wai, mataivalu e vanua kei na mataivalu e macawa; kei na

“*idole ni peniseni*” kena ibalebale na ilavo ni vakacegu, ivakayaga, ilavo saumi taumada se so tale na sausaumi e soli vua e dua ena nona veiqaravi se vei ira na watidra, luvedra, se dua ga e matataki koya mai.

WASE 8—VEIQARAVI VAKADODONU**Tabana A—IVAKARAU NI CAKACAKA***iVakarau ni cakacaka*

149. Na lawa tabaki me na—

- (a) tauyavutaka e dua na ivakarau ni cakacaka e veiganiti vua na Peresitedi, Sipika, iVukevuke ni Sipika, Paraiminisita, Minisita, Lewenipalimedi, o ira na taura na itutu ni valenivolavola a tauyavutaka se tomani na kena qaravi ena Yavunivakavulewa qo se ena lawa tabaki, lewenimatabose, Vunivola Tudei, Mataki se ira na mata ni matanitu kei ira na taura na itutu e tauyavutaki vakalawa se ira na veiliutaki ena veitabacakacaka e tauyavutaki vakalawa, kei na vakaillesilesi tale e so (oka kina na valenivolavola ni lewenivanua) me vaka e virikotori ena lawa tabaki;
- (b) tauyavutaka na lewa, iwalewale kei na ituvatuva me na cakacakataka kina na Matabose ni Veiqaravi Vakadodonu kei na Veiqaravi Savasava na ivakarau ni cakacaka;
- (c) vakarautaka na iwalewale ni kena vakaraica na Matabose ni Veiqaravi Vakadodonu kei na Veiqaravi Savasava mera vakamuraia na ivakarau ni cakacaka o ira na vakaillesilesi ni valenivolavola e vakamacalataki tiko ena parakaravu (a);
- (d) vakarautaka na iwalewale ni vaqaqai, na voroki ni ivakarau ni cakacaka kei na kena vaqaqacotaki na ivakarau ni cakacaka mai na Matabose ni Veiqaravi Vakadodonu kei na Veiqaravi Savasava, e oka kina na kena ivalavala ena mataveilewai ni basulawa kei na iwalewale ni veitotogitaki, kei na kena vakarautaki na nodra vakacegui na tamata cakacaka era voroka na ivakarau ni cakacaka;
- (e) vakarautaka na nodra taqomaki na dau soli tukutuku vuni, ka cakava vakadodonu, vakadinadinataki ira na vakaillesilesi e vakamacalataki ena parakaravu (a) nira basuka na lawa tabaki, voroka na ivakarau ni cakacaka se vakaitavi ena cakacaka butobuto; kei na
- (f) vakarautaka e dua na itukutuku ena veiyabaki mai vei ira na vakaillesilesi ena valenivolavola e vakamacalataki ena parakaravu (a) kei na wekadra voleka e vakamacalataki vakalawa i na Matabose ni Veiqaravi Vakadodonu kei na Veiqaravi Savasava me baleta na nodra iyau, veika e lavaki mera sauma, kei na nodra tubu vakailavo ka me vakatarai mera kila na lewenivanua.

Tabana B—GALALA NI ITUKUTUKU

Galala ni itukutuku

150. Na lawa tabaki e dodonu me vakamatatataka na nodra dodonu na lewenivanua mera kila, taura na itukutuku kei na ivola ni itukutuku e tiko ena veivalenivolavola Vakamatanitu kei na kena veitabana.

Tabana C—DAUNIFIKA LEVU

Daunifika Levu

151.—(1) Na Valenivolavola ni Daunifika Levu e tauyavutaki ena Dikiri ni Veiqaravi Vakamatanitu 2009, me na tomani tiko ga.

(2) Na Peresitedi ena digitaka na Daunifika Levu ena ivakasala ni Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa, salamuria na nodra veitalanoa kei na Minisita ni ilavo.

(3) Ena ivakasala ni Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa, na Peresitedi me na digitaka e dua me Daunifika Levu vakatawa ena gauna e gole vakacakacaka kina i vanuatani, se ena dua na inaki e sega ni qarava rawa kina na nona itavi na Daunifika Levu.

iTavi ni Daunifika Levu

152.—(1) Na Daunifika Levu e dodonu me raica ka dikeva ena veiyabaki, ka vakarautaka na kena ripote i na Palimedi na—

- (a) vakayagataki ilavo ni Matanitu;
- (b) lewa ni kena vakayagataki na ilavo se iyau ni Matanitu; kei na
- (c) itukutuku vakailavo kece baleta na ilavo se iyau ni Matanitu.

(2) Me vakarautaka na Daunifika Levu ena ripote na nona nanuma kevaka na—

- (a) itukutuku vakailavo ni iyau se ilavo ni Matanitu sa vakadonuya se vakadonui tu ena Yavunivakavulewa qo se na lawa tabaki; kei na
- (b) inaki ni kena vakayagataki na ilavo me vaka sa vakadonui taumada.

(3) E rawa tale ga ni biu ena lawa tabaki e so na cakacaka e salavata kei na valenivolavola ni Daunifika Levu ka rawa ni solia e so tale na itavi kei na kaukauwa ni Daunifika Levu.

(4) Ena kena qaravi na itavi, na Daunifika Levu se dua e sa vakadonuya o koya e rawa ni raica na ivola ni ilavo kei na iyau e taukena na Matanitu.

(5) Ena nodra qaravi itavi se ena vakayagataki ni nodra kaukauwa, na Daunifika Levu e sega ni okati ena idusidusi se vakatulewa ni dua tale na tamata, se matabose, se tabacakacaka, vakavo ke vakatulewa kina na mataveilewai se vakarautaki ena lawa tabaki.

(6) Na Daunifika Levu e tu vua na kaukauwa me vakacakacakataka, vakaceguya, se togotitaka na vakaillesilesi taucoko (oka kina o ira na veiqaravi e valenivolavola) ena Valenivolavola ni Daunifika Levu.

(7) Na Daunifika Levu e tu vua na kaukauwa me vakatulewa ena veika kece vakacakacaka me baleti ira na cakacaka ena loma ni Valenivolavola ni Daunifika Levu, oka kina na—

- (a) ivakarau kei na iwalewale ni cakacaka;
- (b) ivakatagedegede ni vuli e gadrevi kei na ivakarau me vakamuri ena veivakacakacakataka, e dodonu me dola raraba, vakarawarawataki, valataki vakasavasava, ia na veidigitaki me yavutaki ena rawaka;
- (c) na isau, idole, kei na oco me saumi e dodonu me veiganiti kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi; kei na
- (d) levu ni vakaillesilesi vakadeitaki se levu ni vakaillesilesi e digitaki, e dodonu me veiraurau kei na ivotavota vakailavo e vakadonuya na Palimedi.

(8) Na isau, idole kei na oco e saumi vua na vakaillesilesi ni Valenivolavola ni Daunifika Levu me tauri mai na Umailavo Cokovata ni Matanitu.

(9) Na Palimedi me vakadeitaka ni na vakarautaki e dua na ivotavota vakailavo vua na Daunifika Levu, me rawa ni vakatulewa ka qarava ga vakaikoya na nona itavi.

(10) Na Daunifika Levu me na vakatulewataka na ituvatua vakailavo ni Valenivolavola ni Daunifika Levu, me vaka e sa vakadonui mai Palimedi.

(11) Na lawa tabaki ena rawa ni vakuwai kina na dikevi ni akaude ni dua na tabana mai vua na Daunifika Levu, ia me na dikevi ga me vaka e virikotori ena lawa tabaki oya.

(12) Ke sa vakarautaki ena lawa tabaki ena wasetiki (11), e dodonu me vaqacacotaka na Daunifika Levu na raiclesu ni vakadidike e sa vakayacori oti ka ripotetaka na kena macala.

(13) Na Daunifika Levu e dodonu me vakarautaka e dua na ripote vua na Sipika ni Palimedi ka dua tale ga na ilavelave vua na Minista ni ilavo.

(14) Na Minista ni ilavo e dodonu me biuta e dua na ripote i na Palimedi ena loma ni 30 na siga ni ciqomi oti na ripote, ia kevaka e sega ni dabe tiko na Palimedi, me qai biu na ripote ena imatai ni siga ni sa oti kina e 30 na siga mai na siga e ciqoma kina na ripote.

Tabana D—BAQE NI MAROROI ILAVO E VITI

Baqe ni Maroroi iLavo e Viti

153.—(1) Na Baqe ni Maroroi iLavo e Viti e baqe levu ni Matanitu ka nona itavi me—

- (a) maroroya na bibi ni ilavo ena vuku ni kena vakadeitaki na toso ni bula vakailavo;
- (b) vakarautaka na yavutu ni veikavakailavo;
- (c) vakatetea na dei ni isau;
- (d) vota na ilavo; kei na
- (e) qaravi ni itavi tale e so e vakamacalataka tu ena lawa tabaki.

(2) Ena qaravi ni itavi qo, na Baqe ni Maroroi iLavo e Viti e dodonu me qarava ga vakaikoya na itavi qo ka me veiqaravi ena doudou, me kua ni vakatabakidua vua e dua na veiqaravi, ia me wasoma na veirogocitaki kei na Minisita ni iLavo.

(3) Na lewa kei na itavi ni Baqe ni Maroroi iLavo e Viti me na tautauvata kei na vei baqe ni matanitu tale e so e vuravura.

(4) Na Peresitedi ena digitaka na Kovana ni Baqe ni Maroroi iLavo e Viti ena ivakasala ni Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa me na salamuria na veitalanoa kei na Minisita ni ilavo.

(5) Na lawa tabaki me na vakarautaka na cakacaka, kaukauwa, itavi kei na ituvatuva ni Baqe ni Maroroi iLavo e Viti.

(6) Na Baqe ni Maroroi iLavo e Viti me na vakamacalataka i na Palimedi na ripote vakavulatolu kei na so tale na ripote e gadrevi me soli ena lawa tabaki se kerei me baleta e dua na inaki.

WASE 9—KAUKAUWA ENA GAUNA NI TIKOLEQA

Tikoleqa vakamatanitu

154.—(1) Na Paraiminisita e rawa, ena veivakasalataki ni Komisina ni Ovisa kei na Komada ni Mataivalu e Viti me vakaraitaka na tikoleqa vakamatanitu e Viti se dua na yasai Viti, ka rawa ni vakadavora e so na lawasau e veiganiti kei na gauna ni tikoleqa, kevaka e vakabauti ni—

- (a) na vanua kece se dua na vanua e Viti e rawa ni vakaleqai; kei na
- (b) bibi ni kena vakaraitaki na tikoleqa ni matanitu me rawa ni sotavi na veika ena rawa ni vakavuleqa.

(2) Kevaka e vakaraitaki na tikoleqa vakamatanitu ena gauna e dabe tiko kina na Palimedi, na Paraiminisita me ena loma ni 24 na aua mai na kena vakaraitaki na tikoleqa vakamatanitu, vakaraitaka e Palimedi na tikoleqa vakamatanitu me vakadeitaka na Palimedi.

(3) Kevaka e vakaraitaki na tikoleqa vakamatanitu ni sega ni dabe na Palimedi, na Sipika e dodonu me na kerea na nodra veivakadeitaki na lewenipalimedi ena veimataqali gaunisala ni veitaratara e rawa ena loma ni 48 na aua mai na gauna sa vakaraitaki kina na tikoleqa vakamatanitu.

(4) Kevaka e iwase levu ni lewenipalimedi era duavata ena veika e vakaraitaka na Paraiminisita, ena qai tomani na kena vakaraitaki me dua na vula mai na tikinisiga e tau kina na veivakadonui mai Palimedi, ka rawa ni vakavoui tale ena veidigidigi ena Palimedi.

(5) Kevaka na iwase levu ni lewenipalimedi e sega ni duavata ina veika e vakaraitaka na Paraiminisita, e na sega ni vakabau na kena vakaraitaki na tikoleqa vakamatanitu kei na veika kece e vakayacori ena itukutuku sa vakaraitaki.

WASE 10—VEIVAGALALATAKI

Tomani na veivagalalataki me vaka e virikotori ena Yavunivakavulewa ni 1990

155. E dina ni sa bokoci na Yavunivakavulewa ni 1997 kei na Yavunivakavulewa ni 1990, ia na Wase XIV ni Yavunivakavulewa ni 1990 ena vakabau tiko ga, kei na soli ni galala e virikotori ena Wase XIV ni Yavunivakavulewa ni 1990 ena vakabau tiko ga.

Tomani ni veivagalalataki me vaka e virikotori ena Dikiri ni Yalani ni Veika e Lavaki Me Qaravi Kina Na Veika Vakapolitiki 2010

156.—(1) Na veivagalalataki e soli vei ira era vakaitavi ena veika e yaco vakapolitiki me vaka e vakamacalataki ena Dikiri ni Yalani ni Veika e Lavaki Me Qaravi Kina Na Veika Vakapolitiki 2010 me tomani tiko ga.

(2) Veitalia na veika e vakarautaki ena Yavunivakavulewa qo, na Dikiri ni Yalani ni Veika e Lavaki Me Qaravi Kina Na Veika Vakapolitiki 2010, ena vakabau taucoko ka na tomani tiko ga, ka na sega ni rawa ni raicalesu, veisautaka, vukica, vakadaroya se bokoca na Palimedi.

Veivagalalataki tale e so

157. Na veivagalalataki e taucoko ka sega ni vakatau ena dua na ka e soli vua ka sega ni rawa ni bokoci mai vei ira na vakaillesilesi e liutaka e dua na valenivolavola, se taura tiko na itutu (ena nona vei qaravi vakacakacaka, se vakatamata yadua) me vaka na—

- (a) Peresitedi;
- (b) Paraiminisita kei ira na lewe ni Boseyaco;
- (c) Tabana ni Mataivalu e Viti;
- (d) Tabana ni Ovisa;
- (e) Tabana ni Veivakadodonutaki;
- (f) Tabana ni Mataveilewai;
- (g) vei qaravi vakamatanitu; kei na
- (h) valenivolavola ni lewenivanua,

mai na veibeitaki ni basulawa, mai na dua na veileti se ena dua na ka e lavaki mai na mataveilewai, mataveivaqai, se matabose ena dua na veilewai, oka kina na veilewai vakalawa, mataivalu, iwalewale ni veitotogitaki, se na veilewai vakacakacaka kei na ivakaro se vakatulewa ni mataveilewai, mataveivaqai se matabose, vu mai na nona vakaitavi, digitaki se lewena na matanitu mai na ika5 ni Tiseba, 2006 yacova na imatai ni dabe ni imatai ni Palimedi, ni sa tauri oti na Yavunivakavulewa qo; ia na veivagalalataki ena sega ni vakabau ena dua na ka e vakayacori se sega ni vakayacori ka wili me cala vakalawa ena tikina 133 i na 146, 148 i na 236, 288 i na 351, 356 i na 361, 364 i na 374, kei na 377 i na 386 ni Dikiri ni Basulawa 2009 (ka vakarautaki ena Dikiri ni Basulawa 2009 ena gauna e tauri kina na Yavunivakavulewa qo).

Vakadeitaki ni veivagalalataki

158.—(1) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, ia na Wase qo kei na veivagalalataki e soli se tomani ena Wase qo ena sega ni rawa ni raiclesu, veisautaki, vukici, vakadaroi se bokoci.

(2) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, ia ena sega ni dua na mataveilewai, se mataveivaqaqai me na ciqoma, rogoa se vakatulewa ena vuku ni kena saqati na Wase qo kei na veivagalalataki e soli se tomani ena Wase qo.

(3) Ena sega ni sauma na Matanitu e dua na ivakayaga vua e dua kevaka na iyau se tamata e vakacacani, mavoa se yali, vu mai na itovo e vakayacori ena kena soli na veivagalalataki ena tikina qo.

WASE 11 — VEISAUTAKI NI YAVUNIVAKAVULEWA

Veisautaki ni Yavunivakavulewa

159.—(1) Vakavo ke vakarautaki ena wasetiki (2), na Yavunivakavulewa qo, se dua na tiki ni Yavunivakavulewa qo ena rawa ni veisautaki, ia me salavata kei na iwalewale e vakamacalataki tiko ena Wase qo, ka na sega ni rawa ni veisautaki tale ena dua tale na iwalewale.

(2) Kevaka e veisautaki e dua na tiki ni Yavunivakavulewa qo, ena sega ni rawa ni—

- (a) bokoca e dua na tikina ena Wase 10 se na Tabana D ni Wase 12 ena Yavunivakavulewa qo;
- (b) vakacacana se vakalailaitaka na kena kaukauwa e dua na tikina ena Wase 10 se Tabana D ni Wase 12 ni Yavunivakavulewa qo; se
- (c) bokoca, vakacacana se vakamalumalumutaka na tikina qo.

iWalewale ni kena veisautaki

160.—(1) Na Lawa Vakaturi me veisau kina na Yavunivakavulewa qo e dodonu me cavuti ni Lawa Vakaturi ni Lawatu me veisau kina na Yavunivakavulewa.

(2) Me na pasitaki rawa mai Palimedi na Lawa Vakaturi, me muria na iwalewale qo—

- (a) me wiliki vakatolu na Lawa Vakaturi i na Palimedi;
- (b) me tokona e tolu na ikava ni lewenipalimedi ena kena wiliki oti vakarua kei na kena katolu ni wiliki;
- (c) me na dua na cegu ka me kua ni lailai mai na 30 na siga ena loma ni ikarua kei na ikatolu ni wiliwili, ka me na salamuria na kena veivosakitaki ni sa oti e dua na iwiliwili; ka
- (d) na ikatolu ni kena wiliki na Lawa Vakaturi ena sega ni vakayacori vakavo ke ratou sa vakarautaka na kena ripote i na Palimedi na kena komiti tudei.

(3) Kevaka e dua na Lawa Vakaturi me veisautaka na Yavunivakavulewa qo, qai sa vakadonui mai Palimedi me vaka e virikotori ena wasetiki (2), na Sipika me na vakaraitaka vua na Peresitedi, ka na vakauta na Lawa Vakaturi na Peresitedi vua na Matabose ni Veidigidigi, mera veidigidigi ka ra vakaitavi kina na lewenivanua volayaca ena dua na vakatutu.

(4) Na veidigidigi ka ra vakaitavi kina na lewenivanua volayaca ena dua na vakatutu me vaka e virikotori ena wasetiki (3) me na qarava na Matabose ni Veidigidigi me vaka e virikotori ena lawa tabaki.

(5) Ni qaravi oti ga na veidigidigi era vakaitavi kina na lewenivanua ena dua na vakatutu, na Matabose ni Veidigidigi me vakaraitaka vua na Peresitedi na kena macala ka me na soli na kena macala qo vei ira na dauvolaitukutuku me tabaki.

(6) Ke sa tolu na ikava na iwiliwili ni lewenivanua volayaca era tokona na Lawa Vakaturi, na Peresitedi me na tokona na Lawa Vakaturi ka me vaqacotaki sara ena tikinisiga e tokona kina na Peresitedi se e na dua na siga e vakamacalataki ena Lawa Vakaturi.

(7) Ena tikina qo na vakayagataki ni vosa na “*veisau*” kei na “*veisautaki*” e vinakati me kilai raraba me rawa ni vakayagataki ena dua na vakatutu me bokoci, sosomitaki, vakadodonutaki se na kena vukici e dua na ka e vakarautaki ena Yavunivakavulewa qo.

Veisau ena Yavunivakavulewa ni se bera na ika31 ni Tiseba, 2013

161.—(1) Ni se bera na ika31 ni Tiseba 2013, na Peresitedi ena ivakasala ni Boseyaco, e rawa ni tabaka vakaDikiri ena iTukutuku Tabaki Vakamatanitu na veiveisau ena Yavunivakavulewa qo, e gadrevi me vakadeitaki na veitiki ni Yavunivakavulewa qo se me vakadodonutaki e dua na veilecalecavi se cala ena Yavunivakavulewa qo, e dina ni virikotori ena Wase qo.

(2) Na Boseyaco e rawa ga ni vakasalataka na Peresitedi ena veisautaki ni Yavunivakavulewa, me vaka e virikotori ena wasetiki (1), kevaka e sa taura na Boseyaco na veivakadonui ni Mataveilewai Cecere me vakayacori na veisau.

(3) Ena kena tarovi na vakatitiqa, na tikina qo ena sega ni vakabau ni sa oti na ika31 ni Tiseba, 2013.

**WASE 12—ITEKITEKIVU, IVAKAMACALA, BOKOCI
KEI NA KENA IDEWADEWA**

Tabana A—ULUTAGA LAILAI KEI NA KENA ITEKITEKIVU

Ulutaga lailai kei na kena itekitekivu

162.—(1) Na Yavunivakavulewa qo e rawa ni vakatokai me Yavunivakavulewa ni Matanitu Tugalala o Viti.

(2) Na Yavunivakavulewa qo me na taurivaki ena ika7 ni Sepiteba, 2013.

Tabana B—IVAKAMACALA

iVakamacala

163.—(1) Ena Yavunivakavulewa qo, vakavo ke basika e dua na ivakamacala e veibasai, na—

“*Lawatu*” e vakaibalebale e na Lawatu ni Palimedi, Dikiri se Poromoliqeti;

“*qase*” e vakaibalebale vua e dua sa yacova na yabaki 18 se sa sivia;

“*Lawa ni Dodonu*” e vakaibalebale ena dodonu kei na galala e vakamacalataki ena Wase 2;

“*gone*” e vakaibalebale vua e dua e se bera ni yacova na yabaki 18;

“*matabose*” e vakaibalebale ena matabose e tauyavutaki, se tomani tiko ena Yavunivakavulewa qo;

“*Yavunivakavulewa ni 1990*” e vakaibalebale ena Yavunivakavulewa ni Matanitu Tugalala o Viti (Poromoliqeti) Dikiri 1990;

“*cakacaka butobuto*” e okati kina—

- (a) na sasaga butobuto mo rawata na lomamu vua e dua na vakailesilesi vakamatanitu;
- (b) tokona na volitaki ni waigaga ni veivakamatenitaki, se veivaqumi;
- (c) vakayagataki vakatawadodonu na itukutuku vuni mo rawata kina na lomamu;
- (d) lavaka se ciqoma na isau se idole ni veiqaravi ka sega ni dodonu me saumi;
- (e) taura vakawawa ka vakailoa na veiqaravi, idole, vakatulewa, se vakasaurarataka e dua ena kaukauwa vakalawa, se e dua na itovo veivolekati, mo rawata kina na lomamu se me solia na veivakadonui na tamata oya;

- (f) taura vakailoa se suguraki iko mo taura e dua na iyau e taukena e dua tale;
- (g) vakasabusabutaka se vakayagataka na iyau ni lewenivanua, se butakoca na iyau qo; kei na
- (h) veisautaka se volitaka na iyau ni matanitu mo rawa ilavo kina;

“*veilewai ni basulawa*” e vakaibalebale ena veilewai ena mataveilewai, vakavo ga na veilewai vakaivalu, qo na nona beitaki e dua ena nona cala, se me bolea na vakatulewa, kisi e rogoci ena ivakadinadina, se na taro me baleta na lawa;

“*Tabana*” e vakaibalebale ena tabana vakamatanitu ka vakarurugi ena dua na tabacakacaka;

“*vakaleqai vakayago*” okati kina na tauvimate vakayago se vakasama se dua tale na mataqali mate, e—

- (a) vakadinadinataki se raici mai vei ira na kenadau ni dau vakaleqa na nona vei qaravi e dua mai vua e dua e tuvaki vinaka na nona bula; se
- (b) bucina na veivakaduiduitaki.

“*lawa ni tabana ni veitaqomaki*” e vakaibalebale ena lawa tabaki e vakamacalataka na itotogi ena tabana ni veitaqomaki;

“*tabana ni veitaqomaki*” e vakaibalebale—

- (a) i na Tabana ni Mataivalu e Viti;
- (b) i na Tabana ni Ovisa; se
- (c) i na Tabana ni Veivakadodonutaki;

“*basuka na lawa ni veidigidigi*” okati kina na basuki ni lawa ni veidigidigi, na lawa e vauca na volayaca ni veidigidigi kei na volayaca ni soqosoqo vakapolitiki;

“*Viti*” se “*Matanitu Tugalala o Viti*” e vakaibalebale ena vanua a qali tu vakoloni ni bera na ika10 ni Okotova, 1970 ka okati tale ga kina na vanua e vakadonuya na Palimedi me qali mai Viti;

“*iTukutuku Tabaki Vakamatanitu*” e vakaibalebale ena iTukutuku Tabaki Vakamatanitu Tugalala o Viti ka tabaki ena vakatulewa ni Matanitu, se dua tale na itukutuku e dau tabaki me kena ikuri ena iTukutuku Tabaki Vakamatanitu;

“*Matanitu*” e vakaibalebale ena Matanitu e Viti;

“*veivolitaki vakabutobuto ni tamata*” e okati kina na volitaki vakabutobuto ni tamata me vaka e virikotori ena lawa;

“*Daunilewa*” e vakaibalebale vua e dua na Daunilewa ena Mataveilewai e Cake (okati kina o Navosavakadua), na Daunilewa ni Mataveilewai ni Rogokudru (okati kina na Peresitedi ni Mataveilewai ni Rogokudru) se e dua na Daunilewa ena Mataveilewai Cecere;

“*vakailsilesi ni mataveilewai*” e okati kina e dua na Daunilewa ena Mataveilewai e Cake (okati kina o Navosavakadua), na Daunilewa ni Mataveilewai ni Rogokudru (okati kina na Peresitedi ni Mataveilewai ni Rogokudru), e dua na Daunilewa ena Mataveilewai Cecere, Daunilewa ena Mataveilewai e Ra, Masta ni Mataveilewai e Cake; Vunivola Levu ni Mataveilewai e Cake, kei na vakailsilesi ni mataveilewai e digitaka na Matabose Veiqaravi ni Mataveilewai;

“*lawa*” okati kina na lawa taucoko e tabaki;

“*iyaubula*” e okati kina na iyaubula kece e kau mai na qele se ena loma ni waitui ka oka tale ga kina na kasi;

“*bubului*” okati kina na yalayala;

“*bubului ni Yalodina*” e vakaibalebale ena vosa bubului e vakamacalataki ena iKuri ni Yavunivalavulewa qo;

“*tamata*” e vakaibalebale vua na tamata se na matakabani, okati kina na kabani se mata veitokani se na isoqosoqo ni tamata, ke rejisitataki vakalawa se sega;

“*isoqosoqo vakapolitiki*” e vakaibalebale i na dua na matailawalawa era sasagataka mera vakaitavi ena bula vakapolitiki e na Matanitu Tugalala o Viti ka sa volai ena rejisita ni ivola ni soqosoqo vakapolitiki me vaka e vakamacalataki ena lawa tabaki ni veidigidigi;

“*virikotori*” e vakaibalebale ena virikotori ena lawa tabaki;

“*Peresitedi*” e vakaibalebale vua na Peresitedi ena Matanitu Tugalala o Viti ka digitaki ena iwalewale e sa virikotori ena Wase 4, okati kina na tamata e digitaki se taura tiko na itutu me vaka e vakamacalataki ena Tabana D ena Wase qo;

“*iyau*” okati kina na nomu dodonu se nomu dodonu e vakatau ena so na ka, se na nomu gadreva se gagadre e vu mai ena—

- (a) qele, veikatudei, se vakatorocaketaki ni qele;
- (b) iyaya se iyau vakaitaukei;
- (c) ka buli ena vakasama ka rawa ni rejisitataki; se
- (d) ilavo se ivola me saumi mai kina na ilavo.

“*valenivolavola ni lewenivanua*” e vakaibalebale kina—

- (a) valenivolavola e tauyavutaki, se tomani tiko ena Yavunivakavulewa qo;
- (b) valenivolavola e vakarautaki ena Yavunivakavulewa qo;
- (c) valenivolavola ni lewenimatabose;
- (d) valenivolavola ni veiqaravi ni Matanitu;
- (e) valenivolavola ni Daunilewa;
- (f) valenivolavola ni Mataveilewai e Ra se valenivolavola ena mataveilewai e tauyavutaki ena lawa tabaki;
- (g) valenivolavola ni matabose tuvakaikoya se dua e lewena; se
- (h) valenivolavola e tauyavutaki ena lawa tabaki.

“*vakailesilesi ena valenivolavola ni lewenivanua*” e vakaibalebale vua e dua e vakaitutu ena valenivolavola ni lewenivanua;

“*veiqaravi ni matanitu*” e vakaibalebale ena veiqaravi ni Matanitu vei ira na lewenivanua ka sega ni oka kina na—

- (a) veiqaravi ni mataveilewai;
- (b) veiqaravi ena valenivolavola ni dua na matabose; se
- (c) veiqaravi e tauyavutaki, se veiqaravi e tomani ena Yavunivakavulewa qo;

“*gauna ni bose*” ena Palimedi, e vakaibalebale ena gauna e dabe kina na Palimedi ni oti kena rube se bokoci na Palimedi ka qai oti ni sa vakarubeci se sa bokoci tale na Palimedi;

“*tau ni totoqi*” e sega ni wili kina na veilewai ka vakarubeci se na tau ni totoqi kevaka e lavaki me totoqi ilavo;

“*dabe*” e na Palimedi, e vakaibalebale ena gauna e bose tiko kina na Palimedi ka sega ni vakarubeci, ka okati tale ga na gauna e bose kina na komiti ni Palimedi;

“*Sipika*” e vakaibalebale vua na Sipika ni Palimedi;

“*Vakamatanitu*” e vakaibalebale ena Matanitu Tugagala o Viti;

“*tikoleqa vakamatanitu*” e vakaibalebale ena gauna e tikoleqa kina na matanitu me vaka e vakamacalataki ena Wase 9;

“*cakacaka Vakamatanitu*” e vakaibalebale ena cakacaka Vakamatanitu kei na tabana ni veitaqomaki;

“*Mataveilewai lalai tale e so*” e vakaibalebale i na dua na mataveilewai tauyavutaki vakalawa e Viti ka sega ni oka kina na Mataveilewai e Cake, Mataveilewai ni Rogokudru, Mataveilewai Cecere, se dua tale na mataveilewai ka tauyavutaki vakalawa ena vuku ni veitotogitaki ni ivakarau ni cakacaka;

“*Lawa veivuke*” e vakaibalebale ena dua na vakatulewa e vakaturi ena dua na kaukauwa me vakadeitaka na vakatulewa e soli ena lawa tabaki, okati kina na lawasau, lewa, ivakaro, lawatiki se itukutuku;

“*Yavunivakavulewa qo*” e vakaibalebale ena Yavunivakavulewa ni Matanitu Tugalala o Viti 2013; kei na

‘*lawa tabaki*’ e vakaibalebale ena Lawatu, Dikiri, Poromoliqeti kei na lawa veivuke e yavutaki mai na Lawatu, Dikiri kei na Poromoliqeti.

(2) Na vakayagataki ni Yavunivakavulewa qo me digitaki kina e dua me lewena na valenivolavola ni lewenivanua e okati kina na—

- (a) kaukauwa ni veidigitaki me tosocake na itutu se lesi ena valenivolavola; kei na
- (b) kaukauwa me digitaka e dua me taura vakatawa na itutu lala ena vuku ni nona sega ni tiko rawa se sega ni qarava rawa na nona itavi o koya e nona na itutu.

(3) E na Yavunivakavulewa qo, vakavo ke sega ni salavata na kena inaki, na kena cavuti e dua e taura tiko na itutu e oka kina e dua e taura vakatawa tiko na itutu oya.

(4) E dua sa digitaki ena dua na itutu e tauyavutaki e na Yavunivakavulewa qo, ena rawa ni kere vakacegu ena nona solia na nona ivola ni kere vakacegu, me sainitaka ka vakauta vua na tamata, se matabose, se tabacakacaka e veidigitaki, ka na vakacegui ena gauna—

- (a) e vakamatatataki tu ena ivola ni kere vakacegu; se
- (b) ni sa ciqoma na ivola o koya e volai vua na ivola;

koya ga e muri vei rau.

(5) Na vakayagataki ni Yavunivakavulewa qo me vakacegui e dua e lewena na valenivolavola ni lewenivanua e okati kina na—

- (a) kaukauwa me vakaceguya e dua mai na nona itutu;
- (b) kaukauwa me vakaceguya na konitaraki ni dua na vakaillesilesi; se
- (c) kaukauwa me kua ni tosoi na nona konitaraki e dua na vakaillesilesi.

(6) Ena Yavunivakavulewa qo, na kena gadrevi me veisautaki na lawa (oka kina na Yavunivakavulewa qo) ena oka kina na kena—

- (a) bokoci ka sosomitaki se sega ni sosomitaki tale vua e dua tale na lawa;
- (b) taracake, veivukiyaki, railesuvi se veisautaki ena kena vakacurumi e so na veisau;
- (c) bokoca na kena vakayagataki; se
- (d) bulia e so tale na lawa e sega ni veiganiti vata.

(7) E dua na tamata, matabose se tabacakacaka e soli vua na itavi ena Yavunivakavulewa qo, e tu vua na kaukauwa me vakatulewataka na veika e gadrevi, se veiganiti kei na qaravi ni itavi.

(8) Na ivakamacala ni Yavunivakavulewa qo me baleta na veiqaravi ni Minisita, na nona vakaitavi ena veitalanoa, se ciqoma na ripote, e vakaibalebale vua na Minisita e lesi vua na itavi ni Matanitu ena gauna ya.

(9) Vakavo ke sega ni salavata na kena inaki, na ivakamacala ena Yavunivakavulewa qo me baleta e dua na Minisita e oka kina na Minisita vakatawa ka mai taura vakawawa tiko na itutu qo ena vukuna na Minisita.

(10) Ena Yavunivakavulewa qo, ena kena vakamacalataki e dua na tamata, se matabose, se tabacakacaka e sega ni vakarorogo se vakarurugi vua e dua se dua na matabose se tabacakacaka ena nona qaravi itavi se vakayagataka na nona kaukauwa, e sega ni kena ibalebale me tarova na kaukauwa ni mataveilewai me vaqaqa na tamata, se matabose, se tabacakacaka kevaka e sa vakayacora se vakayagataka na nona kaukauwa me vaka e virikotori ena Yavunivakavulewa qo se kevaka na tamata ya, matabose se tabacakacaka e dodonu se sega ni dodonu me vakayacora se vakayagataka na nona kaukauwa.

(11) Na kaukauwa e soli ena Yavunivakavulewa qo me buli, vakadonuya se solia e dua na ivola (okati kina na itukutuku ni matanitu, ivakaro, lawasau se lewa) se vakatulewa, e soli tale ga kina na kaukauwa me bokoci, veisautaki na vakatulewa.

(12) Me kua kina na lomatarotaro, na vakayagataki ni “*e dodonu*” ena Yavunivakavulewa qo e tautauvata na nodra itavi ke vakayagataki na “*e rawa*”.

(13) Na kena cavuti e dua na valenivolavola ena Yavunivakavulewa qo me wiliki kina na veisau e rawa ni yaco ena yacana.

(14) Ena Yavunivakavulewa qo, kevaka ena dua na veisau, ena gadrevi kina—

- (a) kevaka e dua na vosa se ivakamacala e vakaibalebale ena Yavunivakavulewa qo, me wiliki ka raici na kena ibalebale ena iyatuvosa; kei na
- (b) vosa na “*okati*” e vakaibalebale ena “*okati ia e sega ni yalani na kena ibalebale*”.

(15) Ni via kilai na maliwa ni gauna e vakayacori kina e 2 na soqoni ena Yavunivakavulewa qo, kevaka e vakadeitaki na gauna me—

- (a) siga, na siga ena tekivu kina na gauna yalataki ena sega ni okati, ia na iotioti ni siga ena gauna yalataki me na okati;
- (b) vula, ena cava na gauna yalataki ena mataka ni siga ena vula oya—
 - (i) kevaka e tautauvata na tikinisiga ena vula a tekivu kina, ke tautauvata na tikinisiga ena vula e rua; se
 - (ii) ena iotioti ni siga ni vula ya, kevaka e sega ni vakakina; se
- (c) yabaki, ena cava na gauna yalataki ena itekivu ni tikinisiga ni yabaki oya mai na tikinisiga a tekivu oti kina na gauna yalataki ena tikinisiga a tekivu kina.

(16) Kevaka e lavaka na Yavunivakavulewa qo na gauna yalataki me 6 na siga se lailai mai na 6 na siga, na Sigatabu kei na olodei e sega ni wiliki ena gauna yalataki.

(17) Kevaka e Sigatabu se olodei na gauna yalataki ena Yavunivakavulewa qo, ena toso na gauna yalataki ina siga tarava ka sega ni Sigatabu se olodei.

(18) Kevaka e sega na gauna yalataki me qaravi kina e dua na itavi e na Yavunivakavulewa qo, na itavi qo me qaravi ena kena gauna totolo duadua, ka me veiganiti ena gauna e gadrevi kina.

(19) Kevaka e dua na tamata e tu vua na kaukauwa me tosoya na gauna yalataki ena Yavunivakavulewa qo, na kaukauwa qo ena rawa ni vakayagataki ena itekivu se sa oti na gauna yalataki, vakavo ke vure cake mai e so na ile ena tikina e veicoqacoqo i na vakayagataki ni lawa.

(20) Vakavo ke duatani na ivakamacala ena Yavunivakavulewa qo, ni dua e vakacegu mai na nona itutu ka tauyavutaki ena Yavunivakavulewa qo, kevaka e tiko vua na veika e gadrevi ena itutu oya, e rawa vua me taura tale na itutu, se me digitaki me vaka e virikotori ena Yavunivakavulewa qo.

(21) Na iKuri e tiki ni Yavunivakavulewa qo, kei na veigauna e cavuti kina na “*Yavunivakavulewa qo*” e okati tale ga kina na iKuri.

(22) Kevaka e dua me vosa bubului se vosa yalayala ena vuku ni dua na valenivolavola me vaka e virikotori ena lawa, e dodonu me bubului se yalayala ena tikina donu e sa vakarautaki ena iKuri ni Yavunivakavulewa qo.

Tabana C—BOKOCI

Bokoci

164. Kevaka e yalani ena Tabana D ni Wase qo, kei na so tale na tikina ena Yavunivakavulewa qo, na lawa tabaki qo era sa bokoci, na—

- (a) Dikiri ni Veiliutaki Vakamatanitu e Viti 2009;
- (b) Dikiri ni iYau kei na kena Vakayagataki 2009;
- (c) Dikiri ni Veiqaravi Vakamatanitu 2009;
- (d) Dikiri ni Valenivolavola ni iVukevuke ni Peresitedi kei na kena Veisosomitaki 2009; kei na
- (e) Dikiri ni Veiqaravi Raraba ni Lawa 2009.

Tabana D—IDEWADEWA

Valenivolavola ni Peresitedi

165.—(1) E dina ni sa bokoci na Dikiri ni Veiliutaki Vakamatanitu e Viti 2009, me vaka ni a digitaki kina na Peresitedi, ena taura tiko ga na itutu vakaPeresitedi ena balavu ni gauna e vakarautaki ena Dikiri ni Veilutaki Vakamatanitu e Viti 2009, ka kevaka e tosoi na nona veiqaravi me na vakamuraia na kena iwalewale e virikotori ena Yavunivakavulewa qo.

(2) Na Peresitedi a digitaki ena Dikiri ni Veiliutaki Vakamatanituni e Viti 2009, me na vakayagataka tiko ga na kaukauwa e tiko vua (okati kina na buli lawa ena veivakasalataki ni Boseyaco) ka soli vua ena Dikiri ni Veiliutaki Vakamatanitu e Viti 2009, me yacova na imatai ni dabe ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo.

(3) Kevaka sa lala na itutu ni Peresitedi ni bera na imatai ni dabe ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo, me na digitaki tale e dua me taura na itutu me vaka e virikotori ena Dikiri ni Veiliutaki Vakamatanitu e Viti 2009.

(4) E dina ni sa bokoci na Dikiri ni Valenivolavola ni iVukevuke ni Peresitedi kei na kena Veisosomitaki 2009, me yacova na imatai ni dabe ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo, kevaka sa lala na valenivolavola ni Peresitedi se gole e vanuatani se ena dua tale na inaki ka sega ni qarava rawa kina na nona itavi, sa na taura vakatawa na itutu qo o Navosavakadua.

Paraiminisita kei na Minisita ni Boseyaco

166.—(1) E dina ni sa bokoci na Dikiri ni Veiliutaki Vakamatanitu e Viti 2009, na Paraiminisita kei ira na Minisita e digitaki ena Dikiri ni Veiliutaki Vakamatanitu e Viti 2009 me na taura tiko ga na itutu vakaParaiminisita kei iratou na lewe ni Boseyaco me yacova ni sa dua na Paraiminisita vou e taura na itutu me vaka e virikotori ena tikina 93 ena Yavunivakavulewa qo.

(2) Na Paraiminisita kei ira na Minisita mera vakayagataka tiko ga na kaukauwa e soli vei ira ena Dikiri ni Veiliutaki Vakamatanitu e Viti 2009, me yacova ni sa dua na Paraiminisita vou e sa taura na itutu me vaka e virikotori ena tikina 93 ena Yavunivakavulewa qo.

(3) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, ka dina tale ga ni sa bokoci na Dikiri ni Veiliutaki Vakamatanitu e Viti 2009, ia ena taurivaki tiko ga me yacova na imatai ni dabe ni Palimedi me vaka e virikotori ena Yavunivakavulewa qo.

(4) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, ni sa bokoci na lawa ena Tabana C ni Wase qo, ia na lawa veivuke mera na buli me veiganiti kei na lawa, ivakaro kei na ituvatuva e vakayagataki ni se bera ni taurivaki na Yavunivakavulewa qo me yacova na i sevu ni dabe ni imatai ni dabe ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo.

Vakailesilesi ena valenivolavola ni lewenivanua se na Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa

167.—(1) Kevaka e dua e digitaki me taura se taura vakatawa e dua na itutu ena valenivolavola ni lewenivanua ni bera na tikinisiga me taurivaki kina na Yavunivakavulewa qo, mai na gauna e taurivaki kina na Yavunivakavulewa qo, me na taura se taura vakatawa tiko ga na valenivolavola ni lewenivanua e tauyavutaki ena Yavunivakavulewa qo me vaka ga a digitaki ena tuvatuva ni Yavunivakavulewa qo, ka sa na tauri ni sa vosa bubului se yalayala oti me vaka e virikotori ena lawa; ia o ira era dodonu mera vakacegui mai na nodra itutu ena veika e virikotori ena lawa.

(2) Na tikina qo e sega ni oka kina na kaukauwa e soli ena Yavunivakavulewa qo me vakarautaka na lawa me bokoca e dua na valenivolavola se me vakaceguya e dua na vakailesilesi taura tiko se taura vakatawa e dua na itutu.

(3) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, ia na veiqaravi, kaukauwa se na itavi ni Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa me na vakayacora tiko na Paraiminisita, me yacova na isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo.

(4) Me kua na lomatarotaro, o ira na lewena na Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa e vakamacalataki tiko ena tikina 132 (2)(d) kei na (e), me na digitaki ni sa oti na isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo, kei na Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa e sega ni dodonu mera bose me yacova ni sa vakayacori oti na isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo.

(5) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, ia na tikina 79(8), 108(2), 116(12), 117(13), 121(15), 127(8), 129(8), 130(8), 131(6) kei na 152(7) ena qai taurivaki ena imatai ni Janueri, 2014.

Veika vakailavo

168. E dina ni sa bokoci na Dikiri ni iYau kei na kena Vakayagataki 2009 kei na veitikina ena Wase 7 ni Yavunivakavulewa qo, ia na Dikiri ni iYau kei na kena Vakayagataki 2009 na taurivaki tiko me yacova na isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo.

iTavi ni Palimedi kei na Sipika

169.—(1) E dina ni sa bokoci na lawa ena Tabana C ni Wase qo, ia na itavi me qarava na Sipika ena Yavunivakavulewa qo, na qarava na Paraiminisita me yacova na isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo.

(2) E dina ni sa bokoci na lawa ena Tabana C ni Wase qo, ia na itavi me qarava na Palimedi ena Yavunivakavulewa qo, na qarava na Boseyaco me yacova na isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo.

(3) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, na kaukauwa se itavi me qarava na iLiuliu ni iToniveisaqa ena Yavunivakavulewa qo, me na qarava na Paraiminisita me yacova na isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo.

Veidigidigi

170.—(1) E dina ni vakamacalataki ena Wase 4 ni Yavunivakavulewa qo, na imatai ni veidigidigi ni lewenipalimedi ena Yavunivakavulewa qo, me na vakayacori ena tikinisiga e vakadeitaka na Peresitedi, ena ivakasala ni Paraiminisita, ia na imatai ni veidigidigi me kua ni bera mai na ika30 ni Seviteba, 2014.

(2) Ena isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo, na tikinisiga me na qaravi kina na veidigidigi me na kaburaka na Peresitedi me kua ni lailai mai na 60 na siga ni bera na veidigidigi.

(3) iVakaro tabaki ni veidigidigi ni lewenipalimedi ena Yavunivakavulewa qo, me na solia na Peresitedi ena ivakasala ni Paraiminisita, ia na iVakaro tabaki me soli me kua ni lailai mai na 44 na siga ni bera na veidigidigi.

(4) Ena isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo, na iotioti ni siga me ciqomi kina na mata me duri ena veidigidigi me 30 na siga ni bera na veidigidigi.

(5) Me yacova na gauna me na qai digitaki kina na Matabose ni Veidigidigi se na iLiuliu ni Veidigidigi ena Yavunivakavulewa qo, na itavi ni Matabose ni Veidigidigi se na iLiuliu ni Veidigidigi me na qarava tiko mada na Vunivola Tudei e vakarurugi vua na Valenivolavola ni Veidigidigi.

Veisosomitaki ni valenivolavola

171.—(1) Na valenivolavola era tauyavutaki ena Yavunivakavulewa qo, mera na valenivolavola kilai vakalawa ni valenivolavola era a tauyavu ni bera ni tauri na Yavunivakavulewa qo.

(2) Ena veidigitaki ena Yavunivakavulewa qo, na iLiuliu ni Veidigidigi me na isosomi kilai vakalawa ni valenivolavola ni Vunivola ni Volayaca ni Veidigidigi me vaka e virikotori ena Dikiri ni Veidigidigi (Volayaca ni Veidigidigi) 2012 kei na valenivolavola ni Vunivola ena Dikiri ni Soqosoqo Vakapolitiki (Volayaca, Vakarau, Veivakailavotaki, Vakamacalataki) 2013.

Taqomaki ni dodonu kei na kena itavi

172.—(1) Kevaka e duatani na kena ivakamacala ena Yavunivakavulewa qo, na dodonu kei na itavi taucoko e vakayagataki tiko mai ni bera ni taurivaki na Yavunivakavulewa qo, mera taurivaki tiko ga mera dodonu ka itavi ni Matanitu ena Yavunivakavulewa qo.

(2) Na ivola ni veivakadonui, laiseni, dodonu se dua na veiqaravi e vakayacora na Matanitu vua e dua na tamata, ni bera ni taurivaki na Yavunivakavulewa qo, ena vakabau tiko ga.

(3) Na vakatulewa taucoko e soli ni bera ni taurivaki na Yavunivakavulewa qo mai vua e dua ena lawa a bokoci ena Tabana C ni Wase qo, a taurivaki ni se bera ni taurivaki na Yavunivakavulewa qo, ena vakabau tiko ga ena gauna sa taurivaki kina na Yavunivakavulewa qo, me vaka e solia e dua na matabose se tamata e vakamacalataki ena Yavunivakavulewa qo.

(4) Na veilewai taucoko a qarava na matabose se dua na tamata ena lawa a mai bokoci ena Tabana C ni Wase qo, e sa tekivu ka se bera ni vakatulewataki ena gauna e taurivaki kina na Yavunivakavulewa qo, e na tomani tiko ena gauna sa taurivaki kina na Yavunivakavulewa qo, me vaka ga na kena rogoci tiko mai ena matabose se tamata e vakamacalataki ena Yavunivakavulewa qo.

(5) Kevaka e dua na kudru e kau cake vua na Matabose ni Dodonu ni Tamata e tauyavutaki ena Dikiri ni Matabose ni Dodonu ni Tamata 2009, se bera ni vakatulewataki ena gauna e taurivaki kina na Yavunivakavulewa qo, ena tomani tiko ga na kena dikeva na Matabose ni Dodonu ni Tamata kei na Valuti ni Veivakaduiduitaki e tauyavutaki ena tikina 45 ni Yavunivakavulewa qo, ia na kudru e kau cake vua na Matabose ni Dodonu ni Tamata kei na Valuti ni Veivakaduiduitaki ni sa oti na ika21 ni Okosita 2013 me na yalani ga ena veika e sa yaco sa yaco oti mai na ika21 ni Okosita 2013, ia na Matabose ni Dodonu ni Tamata kei na Valuti ni Veivakaduiduitaki ena sega ni rawa ni dikeva e dua na kudru e kau cake vua ni sa oti na ika21 ni Okosita 2013 kevaka na kudru e baleta na veika e yaco ni se bera na ika21 ni Okosita 2013.

Taqomaki ni lawa

173.—(1) Vakavo ke yalani ena wasetiki (2), na lawa tabaki taucoko e sa vakayagataki ni bera ni taurivaki na Yavunivakavulewa qo, (sega ni okati kina na lawa e vakamacalataki ena Tabana C ni Wase qo) ena taurivaki tiko me vaka ga e buli ena Yavunivakavulewa qo, ka me ra moici ka vakaibalebaletaki vakavinaka me veidonui kei na Yavunivakavulewa qo.

(2) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, na Poromoliqeti, Dikiri se iTukutuku (sega ni okati kina na lawa e vakamacalataki ena Tabana C ni Wase qo) kei na lawa veivuke a buli ena Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku qo—

- (a) tauyavutaki se na rawa ni tauyavutaki ena ika5 ni Tiseba, 2006 me yacova na isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo; kei na
- (b) taurivaki tiko mai ka sega ni bokoci se sosomitaki vua e dua tale na Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku se na lawa veivuke a buli ena Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku qo,

me na tomani tiko ga.

(3) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, ia na Poromoliqeti, Dikiri se iTukutuku (sega ni okati kina na lawa e vakamacalataki ena Tabana C ni Wase qo) kei na lawa veivuke a buli Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku qo ka—

- (a) tauyavutaki se rawa ni tauyavutaki ena ika5 ni Tiseba, 2006 me yacova na imatai ni dabe ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo; ka
- (b) taurivaki tiko mai ka sega ni bokoci se sosomitaki vua e dua tale na Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku se na veilawa lalai a buli ena Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku qo,

e rawa ni veisautaka na Palimedi ni sa taurivaki na Yavunivakavulewa qo, ia na veisau qo ena sega ni—

- (i) vauca na veika sa yaco oti;
- (ii) bokoca na vakatulewa e sa tau oti ena lawa qo; se
- (iii) solia na ivakayaga, isau ni vakacaca, isau ni veivuke se na isau ni vakavinakataki vua e dua na tamata e tarai ena lawa e vakamacalataki ena tikina qo,

(4) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, ia e sega ni dua na mataveilewai se na mataveivaqagai (oka kina na mataveilewai se mataveivaqagai e tauyavutaki se tomani tiko ena Yavunivakavulewa qo) me na ciqoma, rogoca, vakatulewataka se ena dua na gaunisala e nanuma, se me soli ivakaro se isau ni vakavinakataki ena dua na veilewai e kau cake mai me saqata se kauta mai e so na vakatataro me baleta na—

- (a) kena donu vakalawa e dua na Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku se na lawa veivuke e buli ena Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku qo (oka kina na kedra veitikina kece) e tauyavutaki se na rawa ni tauyavutaki ena ika5 ni Tiseba, 2006 me yacova na ivesu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo;
- (b) kena veivadonui ena vuku ni Yavunivakavulewa qo na Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku se na lawa veivuke e buli ena Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku qo (oka kina na kedra veitikina kece) e tauyavutaki se na rawa ni tauyavutaki ena ika5 ni Tiseba, 2006 me yacova na ivesu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo;
- (c) kena sega ni salavata kei na Yavunivakavulewa qo oka kina na veitikina ena Wase 2 ena Yavunivakavulewa qo na Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku se na lawa veivuke e buli ena Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku qo (oka kina na kedra veitikina kece) e tauyavutaki se na rawa ni tauyavutaki ena ika5 ni Tiseba, 2006 me yacova na ivesu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo; se

(d) lewa se na veivadonui, se na ivalavala e vakayacori se na lewa e rawa me vakayacori se vakadonui, se na ivalavala e rawa ni vakayacori ena Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku se na lawa veivuke e buli ena Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku qo (oka kina na kedra veitikina kece) e tauyavutaki se na rawa ni tauyavutaki ena ika5 ni Tiseba, 2006 me yacova na isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo.

(5) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, ka dina tale ga ni sa bokoci na Dikiri ni Veiqaravi Raraba ni Lawa 2009, ia na wasetiki (3) (4) (5) (6) kei na (7) ka virikotori ena tikina 5 ena Dikiri ni Veiqaravi Raraba ni Lawa 2009 sa na tomani tiko ga ka na vakabau vei na Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku se na lawa veivuke e buli ena Poromoliqeti, Dikiri se na iTukutuku qo (oka kina na kedra veitikina kece) e tauyavutaki se na rawa ni tauyavutaki ena ika5 ni Tiseba, 2006 me yacova na isevu ni dabe ni imatai ni Palimedi ena Yavunivakavulewa qo.

(6) Na lawa tabaki sa buli ka se bera ni taurivaki ena tikinisiga sa taurivaki kina na Yavunivakavulewa qo, me na taurivaki ena sala e veiganiti vei ira, ka me na vakayagataki me vaka e virikotori ena Yavunivakavulewa qo.

Veilewai vakalawa

174.—(1) Na mataveilewai a tauyavutaki ena Dikiri ni Veiqaravi Raraba ni Lawa 2009, me na tomani tiko ga.

(2) Na veilewai ena mataveilewai a tauyavutaki ena Dikiri ni Veiqaravi Raraba ni Lawa 2009 sa tekivutaki ka se bera ni vakatulewataki ena gauna e taurivaki kina na Yavunivakavulewa qo, me na tomani tiko ga me vaka ga e taurivaki mai ena Yavunivakavulewa qo.

(3) E dina ni virikotori ena Yavunivakavulewa qo, na tikina 23, 23A, 23B, 23C kei na 23D ni Dikiri ni Veiqaravi Raraba ni Lawa 2009 me na tomani tiko ga, ka na sega ni rawa ni veisautaki, railesuvi se bokoci, kei na mataveilewai a tauyavutaki se tomani tiko ena Yavunivakavulewa qo, e sega ni tu vua na kaukauwa vakalawa me—

(a) ciqoma, rogoca se vakatulewataka e dua na tikina e sega ni wili kina na veiqaravi ni mataveilewai ena Dikiri ni Veiqaravi Raraba ni Lawa 2009; se ena Poromoliqeti, Dikiri, iTukutuku se ena veilawa tabaki tale e so; se

(b) ciqoma, rogoca se vakatulewataka e dua na veilewai sa bokoci ena Dikiri ni Veiqaravi Raraba ni Lawa 2009, se ena Poromoliqeti, Dikiri, iTukutuku se ena veilawa tabaki tale e so.

IKURI**VOSA BUBULUI KEI NA VOSA YALAYALA***Tabana A—Yalodina***VOSA BUBULUI ENA YALODINA**

O yau o,, au sa bubuluitaka niu na dinata ka qarava ena yalodina na vanua o Viti kei na lawa ni vanua, meu na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa e Viti. Ni vukei au, noqu Kalou!

VOSA YALAYALA ENA YALODINA

O yau o,, au sa yalataka mai na vunialoqu taucoko niu na dinata ka qarava ena yalodina na vanua o Viti kei na lawa ni vanua, meu na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa e Viti.

*Tabana B—Vakaitutu***VOSA BUBULUI NI PERESITEDI**

O yau o,, au sa bubuluitaka niu na dinata ka qarava ena yalodina na vanua o Viti, au na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa e Viti kei na lawa ni Matanitu e Viti; au na qarava na vanua o Viti kei na kena umatamata, au bubuluitaka niu na tutaka na dodonu ni tamata yadua, kau na qarava ena yalodina na vanua o Viti ena valenivolavola ni Peresitedi. Ni vukei au, noqu Kalou!

VOSA YALAYALA NI PERESITEDI

O yau o, au sa yalataka mai na vunialoqu taucoko niu na dinata ka qarava ena yalodina na vanua o Viti, au na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa e Viti kei na lawa ni Matanitu e Viti; au na qarava na vanua o Viti kei na kena umatamata, au yalataka niu na tutaka na dodonu ni tamata yadua, kau na qarava ena yalodina na vanua o Viti ena valenivolavola ni Peresitedi.

VOSA BUBULUI NI MINISITA

O yau o, au sa digitaki meu Paraiminisita/Minisita, au bubuluitaka niu na qarava ena yalodina na vanua o Viti, au na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa kei na lawa ni Matanitu e Viti; au bubuluitaka niu na maroroya na irogorogo ni valenivolavola ena kena ivakatagedegede cecere duadua, meu daunivakasala vinaka, meu maroroya na itukutuku bibi sa nuitaki vei au, meu na qarava na noqu itavi ena yaloqu taucoko kei na noqu igu taucoko. Ni vukei au, noqu Kalou!

VOSA YALAYALA NI MINISITA

O yau o, au sa digitaki meu Paraiminisita/Minisita, au yalataka mai na vunialoqu taucoko niu na dinata ka qarava ena yalodina na vanua o Viti, au na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa kei na lawa ni Matanitu e Viti; au yalataka niu na maroroya na irogorogo ni valenivolavola ena kena ivakatagedegede cecere duadua, meu daunivakasala vinaka, meu maroroya na itukutuku bibi sa nuitaki vei au, ka meu na qarava na noqu itavi ena yaloqu taucoko kei na noqu igu taucoko.

VOSA BUBULUI NI DAUNILEWA

O yau o, au bubuluitaka ena itutu vakadaunilewa ena mataveilewai e Viti, niu na qarava ena yalodina na matanitu o Viti, au na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa kei na lawa ni Matanitu e Viti, au bubuluitaka niu na tutaka na lawa kei na dodonu ni tamata yadua, au na sega ni rere se veivakaduiduitaki ena vakatulewataki vakasavasava ni lawa, ena vakamuri vakavinaka ni Yavunivakavulewa kei na lawa. Ni vukei au, noqu Kalou!

VOSA YALAYALA NI DAUNILEWA

O yau, o, au yalataka mai na vuniyaloqu taucoko niu na dinata ka qarava ena yalodina na itutu vakadaunilewa ena mataveilewai e Viti, niu na qarava ena yalodina na matanitu o Viti, au na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa kei na lawa ni Matanitu e Viti, au yalataka niu na tutaka na lawa kei na dodonu ni tamata yadua, au na sega ni rere se veivakaduiduitaki ena vakatulewataki vakasavasava ni lawa ena vakamuri vakavinaka ni Yavunivakavulewa kei na lawa e Viti.

VOSA BUBULUI NI LEWENIPALIMEDI

O yau o, au bubuluitaka ena itutu ni lewenipalimedi e Viti, niu na qarava ena yalodina na matanitu o Viti, au na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa kei na lawa ni Matanitu e Viti, au bubuluitaka niu na tutaka na lawa kei na dodonu ni tamata yadua, au bubuluitaka niu na qarava ena yalodina na noqu itavi ena kena vakamuri vakavinaka na Yavunivakavulewa kei na lawa e Viti. Ni vukei au, noqu Kalou!

VOSA YALAYALA NI LEWENIPALIMEDI

O yau o, au yalataka mai na vuniyaloqu taucoko niu na dinata ka qarava ena yalodina na itutu ni lewenipalimedi e Viti, niu na qarava ena yalodina na matanitu o Viti, au na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa kei na lawa ni Matanitu e Viti, au yalataka niu na tutaka na lawa kei na dodonu ni tamata yadua, au yalataka niu na qarava ena yalodina na noqu itavi ena kena vakamuri vakavinaka na Yavunivakavulewa kei na lawa e Viti.

VOSA BUBULUI NI SIPIKA/IVUKEVUKE NI SIPIKA NI PALIMEDI

O yau o, au bubuluitaka ena itutu ni Sipika/iVukevuke ni Sipika ni Palimedi, niu na qarava ena yalodina na matanitu o Viti, au na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa kei na lawa ni Matanitu e Viti, au bubuluitaka niu na tutaka na lawa kei na dodonu ni tamata yadua, au bubuluitaka niu na maroroya na irogorogo ni Palimedi ena kena ivakatagedegede cecere duadua, au na sega ni rere se veivakaduiduitaki ena vakatulewataki vakasavasava na Yavunivakavulewa kei na lawa. Ni vukei au, noqu Kalou!

VOSA YALAYALA NI SIPIKA/IVUKEVUKE NI SIPIKA NI PALIMEDI

O yau o, au yalataka mai na vunialoqu taucoko niu na dinata ka qarava ena yalodina na itutu ni Sipika/iVukevuke ni Sipika ni Palimedi, niu na qarava ena yalodina na matanitu o Viti, au na doka, rokova ka tutaka na Yavunivakavulewa kei na lawa ni Matanitu e Viti, au yalataka niu na tutaka na lawa kei na dodonu ni tamata yadua, au yalataka niu na maroroya na irogorogo ni Palimedi ena kena ivakatagedegede cecere duadua, au na sega ni rere se veivakaduiduitaki ena vakatulewataki vakasavasava na Yavunivakavulewa kei na lawa.

VOSAVAKADEWATAKI NI YAVUNIVAKAVULEWA

VAKAITAUKEI/VAKAPERETANIA

Berisita – Barristers
 Boseyaco – Cabinet
 Bubului – Oath

Daireketa ni Daunivebeitaki ni Matanitu – Director of Public Prosecution
 Daunifika Levu – Auditor General
 Daunilawa – Legal Practitioner
 Daunilawa Levu – Solicitor General
 Daunilewa – Judges/Judicial Officers
 Daunilewa ni Mataveilewai e Ra – Magistrates
 Dauniveisusu – Legal Guardian
 Dodonu – Rights
 Dodonu ni Tamata – Human Rights
 iDole – Benefits
 Dikiri – Decree
 Dikiri ni Basulawa 2009 – Crimes Decree 2009
 Dikiri ni Daunilawa 2009 – Legal Practitioners Decree 2009
 Dikiri ni Matabose ni Dodonu ni Tamata 2009 – Human Rights Commission Decree 2009
 Dikiri ni Soqosoqo Vakapolitiki (Volayaca, iVakarau, Veivakailavotaki, Vakamacalataki) 2013 – Political Parties (Registration, Conduct, Funding, Disclosure) Decree 2013
 Dikiri ni Valenivolavola ni Vukevuke ni Peresitedi kei na Veisosomitaki 2009 – Office of the Vice President and Succession Decree 2009
 Dikiri ni Veidigidigi (Volayaca ni Veidigidigi) 2012 – Electoral (Registration of Voters) Decree 2012
 Dikiri ni Veiliutaki Vakamatanitu e Viti 2009 – Executive Authority Decree 2009
 Dikiri ni Veiqaravi Raraba ni Lawa 2009 – Administration of Justice Decree 2009
 Dikiri ni Veiqaravi Vakamatanitu 2009 – State Services Decree 2009
 Dikiri ni Yalani ni Veika e Lavaki me Qaravi kina na VeikaVakapolitiki 2010 – Limitation of Liability for Prescribed Political Events Decree 2010
 Dikiri ni iYau kei na kena Vakayagataki 2009 – Revenue and Expenditure Decree 2009
 Digidigi vuni – Secret ballot

Gacagaca ni vale – fittings
 Galala – Freedom
 Galala ni tamata – Personal Liberty

Kabani Vakalawataki – Registered Company
 Kaukauwa ni Buli Lawa – Legislative Authority

Kasi – Natural gases
 Kawatamata– Ethnicity
 Komada iLiuliu ni Mataivalu – Commander-in-Chief
 Komisina ni Ovisa – Commissioner of Police
 iKuri – Schedule

 Lawalevu kei Vuravura – International Laws
 Lawa ni Dodonu – Bill of Rights
 Lawa Raraba – Common Law
 Lawasau - Regulation
 Lawa Tabaki – Written Law
 Lawa Vakaturi - Bill
 Lawa Veitikivi - Similar laws
 Lawatiki - By-law
 Lawatu- Act
 iLiuliu ni iToniveisaqa – Opposition Leader
 iLiuliu ni Veidigidigi – Supervisor of Election
 Lisitiki – Sub-Lease/Sub-Tenancy

 Matabose – Commission
 Matabose ni Bula – Medical Board
 Matabose ni Cakacaka Vakamatanitu – Public Service Commission
 Matabose ni Dodonu ni Tamata kei na Valuti ni Veivakaduiduitaki – Human rights and Anti-Discrimination Commission
 Matabose ni Mataveilewai – Judicial Service Commission
 Matabose ni Vakatulawataka na Veiqaravi e Viti – Local Authority
 Matabose ni Valenivolavola ni Yavunivakavulewa – Constitutional Offices Commission
 Matabose ni Veidigidigi- Electoral Commission
 Matabose ni Veiqaravi Vakadodonu kei na Veiqaravi Savasava – Accountability and Transparency Commission
 Matabose ni Veivosoti – Mercy Commission
 Matabose ni Veivuke Vakalawa – Legal Aid Commission
 Matabose Vakalawa Tuvakaikoya – Independent Legal Services Commission
 Matabose Tuvakaikoya – Statuary authority
 Matailawalawa – Federation
 Matanitu Vakavuravura – Secular state
 Matatamata – Race
 Mata Vakaturi – Candidate
 Mataveilewai – Judicial/Court
 Mataveilewai Cecere – Supreme Court
 Mataveilewai e Cake – High Court
 Mataveilewai e Ra – Magistrate Court
 Mataveilewai lalai – Subordinate courts
 Mataveilewai ni Kudru ni Veidigidigi – Court of Disputed Returns

Mataveilewai ni Rogokudru – Court of Appeal

Mataveivaqagai – Tribunal

Minisita – Minister

Mosoni ni tawa veivakabauti – Motion of no confidence

Navosavakadua – Chief Justice

Na veidigidigi ni lewenivanua volayaca me baleta e dua na vakatutu – referendum

Na veilewai e vakayacori vakamatau, vakayacori raraba, ka me rogoca na mataveilewai tuvakaikoya ka sega ni tokona e dua na ilawalawa – fair trial

Oco – Allowance

Paraiminisita – Prime Minister

Peresitedi – President

Poromoleqeti – Promulgation

Poromoliqeti ni Tamata Cakacaka 2007 – Employment Relations Promulgation 2007

Public office – Valenivolavola ni lewenivanua

Public officer – Vakaillesilesi ena valenivolavola ni lewenivanua

Qele lisitaki – lease

Qele saumi – tenancy

Qele volivakadua – Freehold Land

iSau ni Veiqaravi – Remuneration

Sipika – Speaker of Parliament

Soqosoqo ni Tamata Dauveivakacakacakataki – Council or Affiliation of Employers

Soqosoqo ni Tamata Cakacaka – Trade Union

Soqosoqo vakapolitiki – Political Parties

Tabacakacaka ni iLavo – Ministry of Finance

Tabana ni Ovisa – Fiji Police Force

Tabana – Part

Tabana ni Veitaqomaki – Disciplinary Forces

Tikina – Section

Tikobulabula – Public health

Tikoleqa Vakamatanitu – State of emergency

iTukutuku – Declaration

iTukutuku Tabaki Vakamatanitu – Gazette

iTuvatuva ni Palimedi – Standing Orders

Umailavo Cokovata ni Matanitu – Consolidated Fund

Umatamata - Nationality

Vakabesebese – Strike
 Vakaillesilesi ena valenivolavola ni lewenivanua – Public office
 Valenivolavola ni lewenivanua – Public officer
 Valenivolavola Vakamatanitu – State office
 iVakaro Tabaki ni Veidigidigi – Writs for election
 Veidigidigi – General elections
 Veidigidigi tubukoso – By-election
 Veidinadinati – Agreement
 Veilewai ni basulawa – Criminal proceedings
 Veilewai ni veileti – Civil proceedings
 Veiliutaki Vakamatanitu – Executive
 Veiqaravi Raraba – Administration/Administrative
 Veitaqomaki Vakamatanitu – National security
 Veivagalalataki – Immunity
 Virisova – Early Childhood Education
 Vosanisucu – primary language/mother tongue
 Veivolitaki Vakabutobuto ni Tamata – Human Trafficking
 iVola ni Volayaca ni Veidigidigi – National Common Register for Voters
 Vunilawa – Attorney General
 Vunivola Levu ni Palimedi – Secretary General to Parliament
 Vunivola Levu ni Mataveilewai e Cake – Chief Registrar
 Vunivola Tudei – Permanent Secretary

iWalewale ni Veidigidigi – Electoral System
 iWalewale ni Veidigidigi Veiraurau – Proportional Representation System
 Wase – Chapter
 Wasetiki – Subsection

Yalayala – Affirmation
 iYau – Revenue
 iYaubula – Minerals
 Yavunivakavulewa – Constitution
 Yaya tudei ni vale – fixtures